

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

Факультет історії та філософії

Кафедра археології, етнології та всесвітньої історії

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

**«Записи судового процесу по звинуваченню в чаклунстві в
Брауншвейзі, 1663 р.: текст в контексті»**

«Records of the witchcraft trial in Brunswick, 1663: text in context»

Виконала: здобувачка денної форми навчання
спеціальності 032 Історія та археологія
Освітня програма Історія та археологія
Бойко Сусанна Олександрівна

Керівник к.і.н., доц. Чепіженко В. В. _____

Рецензент к.і.н. Демчук С. А.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ ____ від _____ 2023 р.

Захищено на засіданні ЕК № 1

протокол № ____ від _____ 2023 р.

Оцінка _____/_____/_____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувачка кафедри

Голова ЕК

_____
(підпис) Сминтина Олена
(прізвище, ім'я)

_____
(підпис) Сминтина Олена
(прізвище, ім'я)

Одеса 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ВИХІДНА ПРОБЛЕМАТИКА: ДЖЕРЕЛО ТА ЙОГО КУЛЬТУРНА ПЛОЩИНА	8
1.1. Джерельна база дослідження.....	8
1.1.1. Текстові та візуальні джерела: співвіднесення основного та допоміжного	8
1.1.2. Матеріали допитів чаклунів як історичне джерело	12
1.2. Есенція сприйняття магії: деміфологізація магічного контексту Середніх віків із встановленням змістів ранньомодерного феномену.....	15
1.3. Часопросторова характеристика справи Анни Ролеффес	21
РОЗДІЛ 2. РЕКОНСТРУКЦІЯ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ	28
2.1. Звинувачення та попереднє розслідування.....	28
2.2. Перебіг справи від арешту до тортур	36
2.3. Винесення вироку про страту.....	44
РОЗДІЛ 3. ІДЕНТИЧНОСТІ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ ЗВ’ЯЗКІВ: ОБРАЗИ ТА ВЗАЄМОДІЇ	48
3.1. Колізії як результат комунікації звинуваченої та свідків із представниками суду	48
3.2. Ідентичність звинуваченої: Анна Ролеффес та Темпл Аннеке.....	61
ВИСНОВКИ	69
Список джерел та літератури.....	72
Додатки	80

ВСТУП

В дипломній роботі представлено дослідження європейського руху гоніння проти відьом на початку Нового часу. Розробка даної проблематики відбуватиметься шляхом вивчення окремого випадку – суду над Анною Ролеффес (Anna Roleffes), за прізвиськом Темпл Аннеке (Temple Anneke), який відбувся в 1663 р. на території Священної Римської імперії, в місті Брауншвейг, з приводу звинувачення в чаклунстві. Протоколи даного судового процесу, які збереглись до наших днів, допоможуть реконструювати розгляд справи Темпл Аннеке від етапу досудового розслідування і до її страти. Створення такої конструкції із контекстуальним поясненням окремих складових є **науковим завданням** представленої роботи. Полювання на чаклунів як складова світосприйняття людей, що були втягнуті в нього, не має оцінюватись з позицій сучасності, а тому потребує формулювання власних категорій.

Тема дипломної роботи є **актуальною**, адже, по-перше, апелюючи до тексту протоколів та контексту їхнього створення й сприйняття, ми маємо можливість піддати сумніву хибні, проте популярні тези, наявні в масовій культурі сьогодення щодо руху винищення відьом. Ґрунтовні дослідження сприятимуть спростуванню уявлень, що не відповідали дійсності, а також поясненню стереотипів, які мали місце. По-друге, окреслений аналіз створює умови для реконструкції окремих елементів світосприйняття членів ранньомодерного суспільства. Вивчення цієї теми в мікроісторичному масштабі дасть можливість визначити вплив загальних тенденцій на конкретний випадок. Дослідження протоколів справи Темпл Аннеке сприятиме якісним змінам в українській науці, адже на сьогодні, окрім наукової публікації цих записів, здійсненої англійською мовою іноземними вченими в Канаді [31], немає праць, присвячених описаному випадку ранньомодерного судочинства.

Мета дипломної роботи полягає в визначенні ранньомодерних уявлень про гендер, відьомство та судочинство на підставі аналізу записів судового процесу,

який відбувся над Темпл Аннеке в 1663 р. в Брауншвейзі. Аби досягти поставленої мети, ми маємо виконати наступні **завдання**: 1) здійснити аналіз джерельної бази та визначити особливості обраних позицій, їхнє значення для нашого дослідження та специфіку роботи із ними; 2) провести логічний ланцюг із Середньовіччя до раннього модерну, встановивши місце магічних практик в культурній системі координат свого часу; 3) доповнити окреслений культурний контекст іншими базовими категоріями буття ранньомодерного суспільства, відповідно до яких слід розуміти текст судових записів; 4) спираючись на матеріали справи Анни Ролеффес створити реконструкцію цього судового процесу; 5) встановити прояви ідентичності персоналій, що фігурують у джерелі.

Об'єкт дослідження – записи судового процесу над Темпл Аннеке.

Предмет дослідження – ранньомодерні уявлення про гендер, відьомство та судочинство.

Територіально дослідження буде проводитись в межах німецьких земель, які знаходились у складі Священної Римської імперії. Хоча судовий розгляд справи Темпл Аннеке відбувся в Брауншвейзі, але розслідування велось із залученням юрисдикцій сусідніх міст, про що свідчать матеріали листування між Вищим судом Брауншвейгу та низкою міських судів Нижньої Саксонії. Розглядаючи контекст ми апелюватимемо до специфіки різних географічних локацій Священної Римської імперії.

Хронологічні межі роботи відповідають датуванню першого та останнього юридичного документу, в якому фігурує ім'я Темпл Аннеке – з 28 серпня 1662 р. по 30 грудня 1663 р.

Основним **джерелом**, яке вивчається в представленій роботі, є повний комплекс протоколів судової справи Темпл Аннеке. Ці документи були опрацьовані у перекладі англійською мовою за виданням «Суд над Темпл Аннеке: записи судового процесу над чаклунством у Брауншвейзі, Німеччині, 1663 рік» під редакцією Пітера Мортон та Барбари Демс [31]. Детальніше про джерельну базу роботи мова йтиме у першому підрозділі першого розділу.

Історіографія роботи. Обрану історіографію умовно можемо поділити на три тематичні блоки. До першого слід віднести дослідження, в яких фокус уваги зосереджено на механізмах практичного винищення чаклунів. Ця група включає роботи, в яких представлено вивчення регіональної специфіки полювання на відьом у Ротенбурзі, Айхштетті та Аугсбурзі – «Чаклунські наративи в Німеччині: Ротенбург, 1561–1652» Елісон Роуландс [61], «Чаклунство, гендер та суспільство в ранньомодерній Німеччині» Джонатана Дюрранта [52] й «Едіп та Диявол: чаклунство, сексуальність і релігія в ранньомодерній Європі» Ліндал Ропер [58] відповідно. Перелічені наукові розробки дозволять порівняти особливості боротьби із магією в Брауншвейзі та в інших регіонах Священної Римської імперії. Окремо виділимо роботи Карло Гінзбурга: монографії «Нічні бої» [54] та «Сир та хробаки. Картина світу одного мірошника, який жив у XVI ст.» [39] й статтю «Чаклунство та народна набожність: нотатки про один інквізиційний процес 1519 р.» [41]. В рамках цих досліджень автор пропонує до розгляду італійські практики боротьби із тим, що було інтерпретовано місцевою інквізицією як девіація. Продемонстровані К. Гінзбургом практики церковного судовництва влучно доповнюють розуміння світських судів, що проводились у ранньомодерній Німеччині за аналогічними звинуваченнями. Другий блок складається з праць, науковим завданням яких є вивчення теоретичної бази гоніння проти відьом. З дослідницьких текстів, присвячених вивченню специфіки протестантської та католицької теології в контексті проблеми відьомства, слід виділити розділ Джеймса Шарпа «Демонологи» з колективної праці «Оксфордська ілюстрована історія чаклунства і магії» [62] та розділ Стюарта Кларка «Протестантська демонологія: гріх, забобон та суспільство (1520–1630)» з колективної монографії «Ранньомодерне європейське чаклунство: центри та периферії» [48]. Огляд джерельної бази, який наводять перелічені дослідники, є корисним для усвідомлення загальної специфіки ранньомодерної християнської демонології. Апеляцію до питання вибірковості жертв гоніння зустрічаємо в колективній монографії «Чаклунство та мужність в

ранньомодерній Європі» під редакцією згадуваної вище Е. Роуландс. Зокрема, нас цікавлять розділи «Не «звичайні підозрювані»? Чоловіки-відьми, чаклунство та мужність в ранньомодерній Європі» Е. Роуландс [60], «Шукачі відьом, мисливці на відьом чи королі шабашу? Визначна роль чоловіків у масових переслідуваннях у регіоні Рейн-Мойсе (XVI–XVII ст.)» Рити Фольтмер [66], «Чому одні чоловіки та не інші? Чоловіки-відьми в Айхштетті» Дж. Дюрранта [51] й «Мужність та чаклунство в Англії XVII ст.» Малкольма Гескілла [53]. Інша праця згадуваної раніше Л. Ропер «Манія відьомства: терор та фантазія в бароковій Німеччині» [59], аналогічно до названої вище, демонструє аналіз психології різних учасників судових процесів проти відьом. Але в цьому дослідженні ми бачимо узагальнену картину обраного культурного часопростору й, відповідно, контекстуальні пояснення прикладів реалізації судових процесів над відьмами. Третя категорія представлена зразками наукового вивчення окремих складових елементів відьомського дискурсу. Так, в праці «Гримуари: історія магічних книг» Оуен Девіс [50], шляхом тлумачення значення гримуарів, висвітлює інший бік судів над відьмами – віру суспільства в магію. Схожий підхід, проте відносно інших складових, демонструє Джон М. Ріддл в праці «Богині, еліксири та відьми: рослини та сексуальність впродовж всієї історії людства» [57]. В цьому випадку дослідник так само вивчає уявлення людей про магічне, проте на прикладі не чаклунських книжок, а окремих рослин. Аспект візуальних джерел та проблема інтеграції ідей офіційної демонології в селянське суспільство вивчається завдяки працям Чарльза Зіки «Поява чаклунства: друкарська та візуальна культура в Європі шістнадцятого століття» [69] та «Вигнання наших демонів: магія, чаклунство та візуальна культура в ранньомодерній Європі» [70].

Отже, хоча в вивченій англійській літературі доволі ґрунтовно розкрито ряд проблем, що нас зацікавили, справа Темпл Аннеке є недослідженою. Ми маємо підстави аналізувати та коментувати джерела, залучені до дипломної

роботи, адже в нашому розпорядженні є широке коло авторитетних досліджень, які сприяють розумінню обраних текстів.

Структура дипломної роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку джерел та літератури й додатків. Перший розділ, що складається з трьох підрозділів, присвячено вивченню контексту, в рамках якого здійснювався розгляд справи Темпл Аннеке. В першому підрозділі проведено джерелознавчий аналіз, в другому – звернулися до категорій магії, а в третьому – з’ясували часопросторовий контекст даного судового процесу. Безпосередньо змісту судових записів справи Темпл Аннеке присвячено весь другий розділ, який поділено на три підрозділи, відповідно до трьох етапів судового процесу: досудове розслідування, основна частина та винесення вироку. В останньому розділі увагу сфокусовано на окремих сюжетах комунікації ранньомодерних людей та проявах їхньої ідентичності.

Обсяг дослідження становить 69 сторінок, списку джерел та літератури – 70 позицій, додатків – 12.

РОЗДІЛ 1. ВИХІДНА ПРОБЛЕМАТИКА: ДЖЕРЕЛО ТА ЙОГО КУЛЬТУРНА ПЛОЩИНА

На початку дипломної роботи ми маємо по чергово звернутись до низки вступних питань, розгляд яких є обов'язковим для якісного розуміння змісту обраного джерела. Ми не можемо аналізувати текст, доки не встановимо за яких умов та чому його було створено й які додаткові джерела слід залучити до роботи. Тому метою першого розділу є встановити особливості та умови, що визначили зміст об'єкту нашого дослідження.

1.1. Джерельна база дослідження.

1.1.1. Текстові та візуальні джерела: співвіднесення основного та допоміжного. Враховуючи, що повний комплекс протоколів справи Темпл Аннеке є об'єктом нашого дослідження, вважаємо актуальним, перш за все, дати пояснення щодо їхнього наповнення та контекстуальної специфіки. Далі ми зробимо огляд інших джерел, основною метою якого буде пояснити місце кожної позиції в представленій роботі.

Насамперед, проведемо атрибуцію джерела і визначимо для якої аудиторії ці записи створювались. Суд над Темпл Аннеке проводився під керівництвом Генеральної ради міста Брауншвейг, що виконувала функції Вищого суду. Відповідно, записи даного процесу були складені службовцями цього органу. Укладачем більшості документів судової звітності справи Темпл Аннеке був писар Суду нижчої інстанції Йоганн Пілграм (Johann Pilgram). До судових звітів входять: 1) протоколи допитів; 2) матеріали листування з сусідніми юрисдикціями; 3) рекомендації юристів Єнського університету (перший лист не містить імен конкретних фахівців; частину із визначенням доведених злочинів Анни Ролеффес з другого листа підписав Йоганн Бурхард Баумгартен (Johann Burchard Baumgarten), а друга частина – за аналогією до першого листа адресується від колективу без персоналізації); 4) лист-консультація лікаря Лаврентія Гізелера (Laurentius Gieseler); 5) коментарі писця; 6) витяг з відділу

штрафів тощо. Наприкінці постанови про початок повного кримінального розслідування зазначається ім'я Йоганна Штрауха (Johann Strauch). Матеріали листування – відповіді на запити суду Брауншвейгу, було надіслано від імені таких людей: Йоганн Йоахім Дамм (Johann Joachim Damm) (Кампен, Campen), Йоганн Гюрн (Johann Gürn) (Нойбрюк, Neubrück), Мартін Бреген (Martin Bregen) (Гіфгорн, Gifhorn). Остаточне рішення Вищого суду щодо справи Темпл Аннеке (ухвалено Генеральною Радою) було складено та підписано тією ж особою, що і перелік доведених злочинів Темпл Аннеке, який створювався в Єні – Йогананом Бурхардом Баумгартеном. Таким чином, визначити одного конкретного автора документації неможливо. Мета її створення та збереження – судова звітність, відповідно, аудиторія – коло офіційних осіб, які в різній мірі впливали на механізм реалізації судових процесів. Далі визначимо наслідки появи даних записів. Найочевиднішим є твердження, що завдяки наявності цього джерела, ми можемо дізнатись про існування та перебіг даного судового процесу. Але в рамках історичного процесу поява описаних матеріалів не мала помітного впливу і, відповідно, наслідків. Ймовірно, цей задокументований приклад міг бути корисними при розгляді інших схожих справ. На завершення даної інформаційної частини, скажемо декілька слів щодо стану збереженості та надійності джерела. Більша частина судових записів по справі Темпл Аннеке походить з міського архіву Брауншвейгу. Ця документація є офіційною і саме ці протоколи склались під час судового розгляду справи, тому джерело слід вважати надійним. Але деякі важливі записи, які спочатку знаходились у архіві, зараз відсутні. Фоліо 1, Фоліо 2, Фоліо 3, Фоліо 24 та остання сторінка Фоліо 45 відсутні серед інших частин судової документації по цій справі. Вони були реконструйовані Пітером Муртоном та Барбарою Демс з інших джерел [56, с.34-35], але ця інформація може бути менш достовірною ніж та, що представлена в оригіналах, особливо при наявності доступу до неї лише в інтерпретації дослідників.

Приділивши достатньо уваги основному тексту нашого дослідження, вважаємо необхідним, перш ніж перейти до інших джерел, назвати обраний класифікаційний принцип. Врахувавши специфіку запропонованої роботи, ми визначили найбільш актуальною саме схему класифікації джерел за призначенням. Таким чином, маємо наступні групи:

А) Нормативні [1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 17, 20]. Джерела даної категорії допоможуть нам встановити деякі теоретичні аспекти життєвих норм Середньовіччя та початку Нового часу. Перш за все нас цікавитиме регламентація магічних практик, їхнє розуміння елітами і мінливість меж релігії та забобонів. Окреме значення мають Витяг з Громадянського статуту м. Брауншвейг [17] та Кароліна [4], адже саме вони визначили юридичну систему координат перебігу справи Анни Ролеффес. Маємо нагоду прослідкувати реалізацію правової думки на прикладі конкретного судового процесу. З документів релігійних авторитетів наявна лише одна позиція – булла Папи Інокентія VIII «*Summis desiderantes affectibus*» [20]. Насамперед, це обумовлено тезою, висловленою Яном Бостріджем, на яку посилається Е. Роуландс у власному дослідженні. Вчений пропонує проводити диференціацію між історією міркувань про чаклунство та переслідування відьом, які хоча і мають точки перетину, проте не терплять ототожнення [див.: 61, с.8]. В ході роботи, посилаючись на історіографічний доробок, ми звертатимемось до позицій теологів, адже маємо розуміти офіційну ідеологічну базу, що санкціонувала цей рух винищування людей. Проте, ми в жодному разі не плануємо зводити цей багатоманітний феномен до диктату демонологічних конструктів без права власних ініціатив, ідей та відповідальності конкретних реалізаторів. Хоча обрані нами для розгляду нормативні зразки світського судочинства і можуть сприйматись як аналогічна «теорія еліт», тим не менше, запропоноване дослідження вимагає співвідношення теорії судочинства та його практики, що разом здатні наблизити нас до розуміння проблематики переслідування відьом.

Б) Актові [11, 12, 14, 15, 16, 22, 24, 25, 27, 28, 31, 32, 33]. Ця добірка матеріалів, на відміну від документів групи А, презентує не умовне «як мало бути», а задокументовану офіційну відповідь життєвих практик на висунуті регламенти. Такі документи, переважна частка з яких є записами судових справ чаклунів, розширюють практичне контекстуальне поле процесу над Анною Ролеффес.

В) Зразки публіцистики, що представлені, в нашому випадку, гравюрами з брошур та листівок [10, 13, 18, 19, 21, 23, 26, 29, 30, 34, 35, 36]. Важливо розуміти, що візуальні джерела є не доповненням до текстових документів, а окремим кутом зору та призмою сприйняття чаклунської проблематики. Так, наприклад, акцент на диявольському походженні сили відьми, що був актуальним для теологічних та юридичних текстів, не зустрічається в іконографічних сюжетах першої половини XVI ст. [див.: 70, с.289]. Люди, які не приймали участі в створенні теологічних та юридичних конструктів, трансливали через свої іконографічні роботи інший погляд на образ відьми. Таким чином, спектр можливих сенсів, яких набував образ відьми наприкінці XVI ст., розширювався та уточнювався під різними впливами [див.: 70, с.307]. Хоча в нашій роботі основний акцент робитиметься саме на текст і ми будемо звертатись до образів, запропонованого в історіографії вже готового іконографічного аналізу, вважаємо за потрібне далі запропонувати огляд специфіки таких візуальних джерел.

Суди над чаклунами мали дві умовні рушійні сили: судових чиновників та представників населення – свідків і позивачів. Дослідник Джеймс Шарп зауважив абсурдність образу селянина, що читає відомий демонологічний трактат «Молот відьом» [див.: 62, с.68]. Тим не менше, ми не можемо вбачати в народному уявленні про відьомство щось окреме й незалежне від позицій, сформованих вченими демонологами. Суди над відьмами могли стимулювати не лише написання демонологічних трактатів, а й повідомлень в памфлетах та газетах про жахливі злочини чаклунів. Такі повідомлення зазвичай супроводжувались доповненням у вигляді ілюстративного матеріалу, який мав

зацікавити навіть тих, хто не вмів читати. Наприклад, графічні зображення акту публічного покарання відьми повинні були нагадувати населенню про необхідність допомагати владі в боротьбі зі слугами Диявола [див.: 69, с.179]. До 1570/80-х рр. кількість таких листівок на німецьких землях не зростала. Проте з 1570-х рр. на південному-заході Німеччини, а наприкінці 1580/90-хх – й на південному-сході та північному-заході кількість страт по звинуваченню в чаклунстві значно зросла, збільшився також й обсяг друкарської продукції на цю тему [див.: 69, с.185]. Ч. Зіка стверджує, що значні масштаби гоніння проти відьом на півдні Німеччини в 1590-х рр., у тому числі були наслідком розповсюдження інформаційних бюлетенів Кресса, що друкувались у Аугсбурзі в період між 1590-1620 рр. [19]. Вчений робить висновок про вирішальне значення листівок кінця XVI ст. для формування та розповсюдження образу Диявола в контексті теми відьомства [див.: 69, с.209]. В рамках своєї наукової розробки проблеми трансляції культурних сенсів через візуальні зразки Ч. Зіка дійшов висновку, що розвиток візуальної семіотики чаклунства слід рахувати від XVI ст. Таким чином, саме в контексті поліваріантності уявлень про відьомство відбувалось встановлення віри в соціальну та релігійну небезпеку секти відьом [див.: 70, с.375–376].

1.1.2. Матеріали допитів чаклунів як історичне джерело. Пояснивши співвідношення інформаційного потенціалу і, відповідно, пріоритетність різних видів джерел для вивчення обраної теми, мусимо визначити характерні риси роботи з текстом, що є об'єктом нашого дослідження (а також інших записів судових справ по звинуваченні в відьомстві). Встановимо, яку інформацію такі джерела потенційно можуть надати та якою специфікою ввести в оману.

Працюючи з протоколами відьом, ми не маємо забувати, що вони є лише одним з типів джерел, дослідження яких може наблизити нас до розуміння сутності явища, що розглядається. Отже, має місце нагальна необхідність залучати до дослідження юридичні кодекси, інструкції, складені вищими та

апеляційними судами, ретроспективні джерела (брошури, щоденники, газети, листівки, різноманітні іконографічні джерела) тощо [див.: 65, с.118].

Мусимо наголосити на двох важливих особливостях даного різновиду джерел, які на перший погляд здаватимуться взаємовиключними. По-перше, судові протоколи є результатом творчої діяльності тих осіб, якими вони створювались, тобто писців [див.: 65, с.108]. По-друге, судові записи, як і будь-які інші юридичні документи, є джерелами формалізованими та підігнаними під певну структурну форму. Таким чином, даний тип джерел не відображає народну мову та інтонації, вже не кажучи про колосальний обсяг інформації, яка не потрапила до протоколів [див.: 65, с.118]. В нашому випадку ситуація ускладнюється ще більше, адже ми працюємо не з оригінальним текстом, а з його перекладом на англійську мову. Окреслені характеристики змушують замислитись над реалістичністю амбіцій виявити в цих джерелах свідчення ментальності жертв гоніння. Тим не менше, Карло Гінзбург вважає, що матеріали інквізиції дають досліднику можливість реконструювати позиції звинувачених осіб [див.: 54, с.10]. В подальшому спробуємо довести, що ця теза відомого дослідника може бути актуальною і в контексті світського судочинства також. Працюючи із записами допитів ми завжди маємо пам'ятати, що послідовність й логічність не анулюють того, що свідчення надавались під тиском психологічних та фізичних тортур [див.: 59]. Історики мають намагатись уникати прочитання матеріалів згідно тих сенсів, що вкладали єпископи, суд або автори листівок. Логічність, однозначність та безапеляційність їхнього викладу не має жодного відношення до реального змісту життя відьом, а є реалізацією завдань авторів – висунути чіткі обвинувачення / викоринити єретичну секту / продати друковані вироби тощо [див.: 52, с.23-24].

Мусимо одразу констатувати, що більшість записів судових процесів над відьмами втрачені назавжди [див.: 65, с.118]. Більшість оригінальних судових протоколів дійшли до нашого часу без таких важливих складових, як показання свідків, юридичні консультації, матеріали допитів звинуваченого тощо.

Створивши в решті решт стислу довідку про суть та фінал справи, судові чиновники знищували оригінальні документи, які формувались впродовж перебігу процесу [див.: 65, с.123]. Тому важливо пам'ятати, що стислі записи в декілька рядків не свідчать про те, що судового процесу фактично не було і обвинуваченого в чаклунстві просто спалили, зробивши формальний запис про це. Суд по звинуваченню в чаклунстві зазвичай тривав близько шести тижнів, але мав перспективу розтягнутись на місяці або навіть роки. Від середини XVII ст., коли пікова фаза переслідування відьом вже добігала кінця, суди над чаклунами все ще проводились, але індивідуальні допити звинувачених набули більшої системності й детальності. Тому, 50 або навіть 100 сторінок записів та декілька місяців розгляду справи, як ми бачимо на прикладі Анни Ролеффес, є характерною ознакою саме цього періоду [див.: 59]. Іноді дослідникам трапляються випадки фальсифікацій матеріалів судових справ відьом [див.: 65, с.121]. Крім того, існує вірогідність, що приватні архіви знатних родин в колишніх кордонах Священної Римської імперії до сьогодення зберігають свідчення по справах чаклунів, проте випадають з поля зору вчених. Попри перелічені труднощі, які є актуальними не лише для Німеччини, але й всій Європи та колоній, дослідники, хоча і дуже приблизно, але називають певні цифри. Від 40 000 до 60 000 страт відбулось в Європі та її колоніях, з котрих від 20 000 до 25 000 в межах Священної Римської імперії. Необхідно наголосити на тому, що не в усіх німецьких містах спалювали чаклунів. Наприклад, в Пфальці на південному заході Німеччини не було зафіксовано жодної страти [див.: 65, с.120].

Річард Вандерлі зауважив: «Історики трактують документи; історики інтерпретують один одного; історики трактують себе як чинник інших інтерпретацій» [65, с.5]. І, цілком ймовірно, в певний момент десь всередині інтерпретацій формалізованих та погано збережених протоколів міг сформуватись схожий на них світ відьом. Намагаючись зробити саморефлексію, визначивши найбільш доречну стратегію поведінки для історика, що опинився в

такій умовній «джерелознавчій кризі», ми вирішили якомога частіше звертатись до аналогічного історіографічного досвіду, пам'ятати про описані «пастки» та максимально намагатись здійснювати прочитання протоколів через їхні контекстуальні особливості.

1.2. Есенція сприйняття магії: деміфологізація магічного контексту Середніх віків із встановленням змістів ранньомодерного феномену.

На сьогодні встановлено, що переслідування відьом розпочалось у XV ст. і, відповідно, є проблемою епохи Відродження. Твердження щодо хронології є провокаційним, тому що ніби нівелює тему магічного зокрема в Середньовіччі, або ж подає цю історичну епоху як час позитивного чи нейтрального сприйняття магії. З іншого боку, ми знаємо, що масова культура використовує саме середньовічну площину для конструювання сюжетів спалення відьом. Такі тлумачення є хибними, зокрема через тотальне спрощення складних культурних явищ, з яких вони вибудовуються. Ми вважаємо недоречним починати дослідження протоколів справи відьми другої половини XVII ст. без змістовного пояснення ранньомодерного феномену полювання на чаклунів. Але, не поставивши низку ключових, на нашу думку, запитань до Середніх віків, ми ризикуємо мовчазно підтримати наведені вище зразки помилкового розуміння проблематики відношення владних структур до магії. Пам'ятаючи трансформаційну специфіку уявлень про магію, що заявила про себе в період полювання на чаклунів, ми прагнемо назвати конкретні приклади та здійснити аналіз «правового спадку», з яким описаний вище ранньомодерний феномен відбувся. Розглядаючи відображення релігійних доктрин в світських законах, вважаємо доречним залишитись поза межами канонічного права та демонології.

У Середньовіччі існували законодавчі акти, в яких тема магії знаходила власне місце, про що, зокрема, пише Жан Делюмо. Згаданий дослідник називає в якості прикладів такі зразки ранньосередньовічного права, як Салічна правда, Ріпуарська правда та Алеманська правда. При цьому додаючи, що в таких документах у якості злочину розглядаються саме негативні наслідки чаклунської

діяльності: безпліддя, неврожай, хвороби та ін. [див.: 42, с. 66]. В Салічній правді, в статтях про порчу є наголос на покаранні за нанесення фізичної шкоди людині та теза про те, що сплата певного штрафу злочинцем є обов'язковою навіть у випадку, якщо жертві вдалось уникнути негараздів. Зі статей наступного параграфу можемо винести положення про те, що хибне звинувачення карається штрафом [7]. Едикт короля остготів Теодоріха (поч. VI ст.) – пам'ятка, що містить трансформаційні елементи римської правової системи, зокрема в аспекті покарань та є оригінальним продуктом остготської правової думки [43, с.50]. Описаний документ містить як прямі, так і опосередковані згадки про чаклунство. В пункті 54 при розгляді питання про розірвання шлюбу зазначається, що жінка має право здійснити такий крок, якщо буде доведено, що її чоловік є вбивцею, чаклуном або осквернителем могил. Аналогічна ситуація передбачена і в протилежному випадку: чоловік може розірвати шлюб, якщо зможе довести в суді, що його дружина винна в перелюбі або є відьмою. Далі, в пункті 108 тема магії є основною. Зазначається, що смертю будуть покарані особи, які здійснювали язичницький обряд жертвоприношень, були провісниками або заклинателями [9]. В Саксонському капітулярії (між 775 та 790 рр.), виданому за правління Карла Великого, читається мотивація володаря закріпити свій авторитет захисника християнської віри. В документі зазначається, якщо людина, спокушена дияволом, повірить, на зразок до язичників, в те, що якась інша особа є вампіром та спалить її, або з'їсть м'ясо так званого вампіра чи дасть комусь третьому скуштувати – має бути покарана смертю. Страта виступає мірою покарання і для низки інших осіб, що, як неодноразово зазначається в тексті, сповідуватимуть «звичай язичників»: принесуть людину в жертву дияволу, будуть ухилятися від прийняття на себе таїнства хрещення, сплять тіло померлої людини тощо. Смертної кари можливо уникнути за умови, якщо злочинець добровільно прийде до священника та виявить бажання піддатися епітимії [5]. Наказ Вільгельма Завойовника про вшанування Господа понад усе та збереження єдиної віри Христової відкриває

перелік постанов, які король англів Вільгельм видав разом зі своїми прибічниками після завоювання Англії [2]. Інше джерело – Наказ Вільгельма I про відділення церковних судів від світських надзвичайно нагадує, зокрема, Саксонський капітулярій. Провідну ідею збережено – верховний світських правитель виступає в ролі захисника Церкви та опікуна церковних еліт. По-перше, король інформує про міри, які вживає Церква, по-друге, офіційно визнає та проголошує її недоторканість, а, по-третє, підвищує власний авторитет на завойованих землях, адже вступає в консолідацію з сакральною інституцією – головним ідеологічним осередком свого часу [8]. З джерел, що відносяться до Класичного Середньовіччя, виділимо два тексти – Саксонське зерцало (бл. 1230 р.) та Кутюми Бовезі (1283 р.). В пункті 7 статті 13 книги другої Саксонського зерцала – збірника звичаєво-правових норм та судових практик Саксонії, зазначається, що християнин – чоловік або жінка в випадку причетності до ересі, чаклунства або отруєння має бути позбавлений життя шляхом спалення на багатті [6]. Далі на увагу заслуговує збірка Кутюм області Бовезі авторства Філіппа де Бомануар, що з'явилася як частина процесу уніфікації права в середньовічній Франції. В розділі 6 про кримінальні злочини та покарання бачимо статтю, за якою людина, яка виступає проти віри та не бажає повернутись на справжній шлях, карається конфіскацією майна та смертю шляхом спалення [1].

Л. Ропер в контексті вивчення приватного життя людей початку Нового часу зауважила, що бачить загрозу в намаганнях феміністично зорієнтованих історикинь подавати гендерні проблеми як центральні. Тема, що має бути закутком іноді подається як центральний шлях до розуміння суспільств минулого [див.: 58, с.54]. Ми вважаємо, що за аналогією до методологічних зауважень Л. Ропер, наш предмет вивчення є саме «закутком», що здатний підвести до центральних шляхів. Проаналізовані джерела є вдалими прикладами намагань світських правителів закріпити свою владу завдяки відповідній до того часу ідеології – релігії. Магія однозначно розглядалась як забобони – хибні та

ворожі для віри Христової, а це значить, що намагання запобігати виникненню ересей (до яких магія буде прирівняна вже ближче до ранньомодерного часу), говорить про уніфікацію простору дозволених уявлень та практик. Досліджуючи демонологічні концепції, які стали складовою ідеологічного підґрунтя гоніння проти відьом на початку Нового часу, історик Стюарт Кларк зазначив, що ні католики, ні протестанти так і не змогли визначити низку забобонів, які дорівнювались чаклунству, хоча і ті, й інші мали свою окрему й важливу роль у процесі полювання на відьом [див.: 48, с.78-79].

Підіб'ємо проміжні підсумки. Рефлексію на все, що вважалося Церквою чужим та недопустимим, ми наочно побачили в окремих джерелах та знаємо, що ними вона не вичерпується. Середньовічне право згадує магію як частину проблематики тогочасного життя, що вказує на особливості світогляду людей минулого: засуджували, тому що не ігнорували й не нехтували. Так само і з сакральними питаннями: захист авторитету церковних канонів як головного регламенту життя суспільства здійснювався владою. Але в цей час самоціллю була не магія, а віра, за захист авторитету якої починалась боротьба з усім, що могло його похитнути. Проблема сатанинської відьми буде виявлена в християнському світі лише на початку XV ст. та стане темою багаточисельних демонологічних трактатів і практик цивільних судів [див.: 62, с.36]. І саме тоді в очах сучасників цілеспрямоване винищення чаклунів стане популярним та ефективним методом вирішення проблем обох типів – матеріального та духовного. Питання мобільності кордонів між ортодоксальністю та ерессю, що підіймалось в запропонованому огляді є складною науковою проблемою, власний інтерес до якої Ч. Зіка охарактеризував наступним чином: «Третім джерелом мого довгострокового захоплення релігією Пізнього Середньовіччя та Реформації було те, що можна було б назвати кордонами релігії – кордони між ортодоксією та ерессю, між офіційною, пара- та контрлітургією, між «істинною» релігією, забобонами і магією, між священним та мирським. Мене заінтригували різноманітні способи, завдяки яким ці кордони постійно переглядаються й

перевизначаються, а також час та умови, які прискорюють таке перевизначення» [70, с.8]. Дослідник акцентує увагу на тому, що якісно вивчаючи різні аспекти функціонування суспільства, історик починає бачити хиткість «перемог» та «поразок» тих, що врешті стали домінуючими й тих, кого перші дискредитували [див.: 70, с.9].

Далі вважаємо актуальним звернутись до основних теологічних тез, що відносяться до ранньомодерного часу й тому здатні продемонструвати певну різницю із розглянутим вище. В Європі на початку Нового часу чаклунство визначалось, як бунт проти Бога, і тому, не було важливо, чи шкодить воно людям, чи приносить користь. З протоколів Темпл Аннеке, наприклад, бачимо, що її звинувачували навіть у тому, що свідки оцінювали як допомогу. Судові процеси над відьмами, які поширились Європою, є результатом поєднання двох уявлень про чаклунство: «maleficium» та «diabolism». Maleficium – це латинський термін, який у Середні віки та на початку Нового часу використовувався в Європі для позначення шкідливого чаклунства. Терміном diabolism позначався вид чаклунства, що передбачав підпорядкування Дияволу і, таким чином, на відміну від maleficium мав статус злочину проти Бога [див.: 56, с.24–28]. Тому, будь-яка магія, корисна чи шкідлива, визначалась законами XVI ст. як знаряддя Диявола [див.: 50, с.45]. Одночасно з цим спостерігається вираження ідеї про те, що зайняття магією, – це не поодинокі непов’язані випадки, а складові великої змови проти людства. [див.: 40]. Зображення сюжетів шкідництва чаклунів зустрічаються на багатьох ксилографіях цього періоду. Так, зокрема, відьми, що захоплені процесом «приготування» бурі, додаючи до котла півня та змію, є дійовими особами ксилографії Ульріха Молітора, біля 1496–1500 рр. [34]. Далі ми ще будемо звертатись до теми інтеграцій буденного досвіду в конструкт магії, але прямо зараз відмітимо, що згідно сюжету ксилографії, відьми плюндрують нормальний процес приготування їжі, перетворюючи його на метод нанесення шкоди. Чаклуни, у залежності від часу та місця звинувачення могли бути об’єктами як релігійних, так і світських судів. Це пов’язано в першу чергу з тим,

що відбулось змішання ересі та чаклунства, що дозволяло застосовувати по відношенню до відьом ті ж методи, що й до еретиків [див.: 42, с.351]. Умовно до XIV ст. можемо говорити не стільки про ересь як джерело магії, скільки про намагання влади накласти санкції на помилкові, на їхній погляд, вірування. Але вже ближче до кінця XIV ст. забобони отримали більш чіткий статус ересі – продукту диявольської сили [50, с.43]. Впродовж тривалого процесу становлення нового відношення до чаклунства та регламентації заходів боротьби з ним, громадянський суд поступово ставав частиною інквізиторської машини [див.: 42, с.352]. І відповідно, ситуація, яку ми спостерігаємо при розгляді судових протоколів Темпл Аннеке, стала можливою лише з часом, адже дану справу розглядав саме цивільний суд.

Якісне наповнення даного підрозділу вимагає зацентувати увагу на поліваріантності причин винищення відьом, аби убезпечитися від хибного враження, ніби полювання на відьом вчинила безконтрольна політика правлячих еліт та перелякане й безправне суспільство. Л. Ропер перелічує низку обставин, що могли мати рівний вплив на процес розгортання руху винищення відьом на різних територіях: демографічна ситуація, політична позиція місцевої влади, правова база, що була актуальною для конкретної локації, роль конкретних людей тощо [див.: 59]. Дж. Дюррант вважає, що кризові явища початку Нового часу, які часто вважають рушійними силами розгортання гоніння проти відьом, в дійсності могли відігравати у суспільстві як руйнівну, так і консолідуючу роль [див.: 51, с.90]. Більше конкретики щодо теологічного бачення проблеми відьомства ми надамо в наступному розділі в форматі порівняльного аналізу католицької та протестантської позицій. В цій частині ми провели деактуалізацію хибних уявлень про середньовічне відношення до магічного та реалізували шлях до ранньомодерних детермінант.

1.3. Часопросторова характеристика справи Анни Ролеффес.

Розглянувши в попередньому підрозділі нарис деяких світоглядних орієнтирів ранньомодерної доби, маємо підстави перейти до вивчення практик, що реалізовувались в цей період та є дотичними до нашої теми. Полювання на чаклунів відбувалось в контексті глобальних культурних трансформаційних процесів, про які буде йти мова далі [див.: 70, с.269]. Даний підрозділ буде присвячено місцю світоглядних орієнтирів та практичних дій в обраній географії та хронології.

Полювання на відьом почалось на території німецьких земель у значних масштабах у XV ст. Надалі можемо виділити дві рубіжні особливості: після Реформації у першій половині XVI ст. спостерігалось уповільнення темпів гоніння, але на хвилі Контрреформації, у другій половині цього століття, відбулось поживавлення й активізація судів над відьмами. Суттєве збільшення кількості судів над адептами магії відноситься до періоду починаючи від 1560-х рр., а пікові показники страт по звинуваченню в чаклунстві фіксуються в 80-х та 90-х рр. того ж століття. Приблизно через покоління, в 10-х, 20-х й 30-х рр. XVII ст. відбулась нова хвиля звинувачень [див.: 59]. Оперуючи кількісними характеристиками руху проти відьом, ми маємо розуміти, які умовні цифри страт вказують на інтенсивність полювання в регіоні. Базуючи свої висновки на дослідженнях таких вчених, як Вільям Монтер та Ерік Мідельфорт, а також власному досвіді роботи з баварськими чаклунськими процесами, Вольфганг Берінгер запропонував наступну класифікацію масштабів полювання на відьом: 1) поодинокі суди над відьмами, які передбачали випадки до трьох страт (single witch trials); 2) панічні суди від чотирьох до десяти страт (panic trials); 3) велике полювання на відьом від десяти до дев'ятнадцяти страт за нетривалий зріз часу (large witch-hunts); 4) переслідування відьом, що включало більше двадцяти страт за один рік та в одному місці (witch persecutions) [див.: 65, с. 99]. Отже, в залежності від конкретної місцевості та хронологічного відрізка часу масштаби полювання на чаклунів були абсолютно різними. Зокрема, Дж. Дюрранта

встановлено, що в районі Айхштетту за сорок років відбулось від 217 до 256 страт єретиків-відьом. Такі цифри, на думку дослідника, свідчать про відносну інтенсивність полювання на відьом на цій не щільно заселеній частині Середньої Франконії [див.: 52, с.3].

Далі звернемося до розгляду змін в уявленні про гендер, що були притаманні століттю початку Реформації, а згодом перейдемо до вивчення цього питання вже в контексті безпосередньо полювання на чаклунів. Важливо пам'ятати, що трансформація наповнення образу жіночності йшла паралельно із відповідними змінами в системі уявлень про мужність, тому мусимо приділити увагу обом сторонам даної проблеми [див.: 58, с.38, с.47]. В першій половині XVI ст. в Європі спостерігалась криза гендерних відносин, наслідком якої стало закріплення в католицьких та протестантських країнах Європи нового порядку гендерних відносин, що проіснував аж до XVIII ст. Новації проявились в затвердженні більш міцної патріархальної системи. Протестанти намагались зробити шлюб універсальним та обов'язковим інститутом для всіх верств суспільства. Якщо раніше безшлюбність розглядалась як один з показників святості людини, то зі встановленням панування на певних німецьких землях протестантських ідей монастирі розпускались, а священнослужителі були змушені одружуватись. Чоловік, як і раніше, виконував функцію головування в сім'ї, а жінка підкорялась йому. Хоча шлюб не розглядався протестантами як таїнство, проте його соціальне значення ставало набагато більшим, бо саме він мав сприяти боротьбі з розпустою в суспільстві [див.: 58, с.40–41]. Крім того шлюб був гарантією повноправного членства людини в гільдії, а неодружений молодий чоловік сприймався як особа ненадійного характеру. Реформація не вигадала дану модель, проте поширивши стару на священнослужителів, надала їй більшої ваги [див.: 58, с.46].

Дж. Шарп пише, що більшість демонологів початку Нового часу майже не приділяли уваги темі зв'язку жінок з магією. Хоча і католицькі, і протестантські демонологи визнавали жіночий характер відьомства, проте, як правило, у своїх

працях не прагнули пояснити сутність такої природньої закономірності [див.: 62, с.84–85]. У буллі «*Summis desiderantes affectibus*», виданням якої у 1484 р. Папа Інокентій VIII санкціонував «Молот відьом», чаклунство не розглядається як жіноча прерогатива, адже зазначається залучення представників обох статей до скоєння такого роду злочинів [20, с. 38]. З дванадцяти записів світських судів на предмет чаклунства ми виявили вісім звинувачень проти чоловіків і близько 25 проти жінок [11, 12, 14, 15, 16, 22, 24, 25, 27, 28, 32, 33]. Очевидно, що дані дванадцять записів німецьких світських судів, які потрапили до збірки джерел під редакцією П. Г. Максвелла-Стюарта, не можуть слугувати віддзеркаленням гендерного контексту полювання на чаклунів. Але, по-перше, з аналізу цих джерел ми бачимо наявність конкретних прикладів суду над чоловіками по звинуваченню у чаклунстві. По-друге, навіть така безсистемна добірка джерел демонструє чисельну перевагу жінок, звинувачених у чаклунстві. Е. Роуландс дослідила специфіку судів над відьмами в ранньомодерному Ротенбурзі, які відзначились своєю епізодичністю та лояльністю (в контексті застосування тортур та винесення смертних вироків) та зауважила наступне: «З контексту вірувань про відьомство, що потенційно були гендерно нейтральними, постали гендерно упереджені, хоча аж ніяк не гендерно специфічні звинувачення в чаклунстві» [61, с.169]. Л. Ропер відмічає, що ненависть до старих жінок не обмежувалась кримінальними справами відьом, а й представлена в німецькому мистецтві, літературі, медицині, масовій культурі. Примітно, що коли опоненти полювання на відьом отримали більше можливостей практичного впливу, вони, у листах, аналогічно до своїх ідеологічних супротивників, не могли стримати ноту зневаги до жінок похилого віку. Більше того, потужний культурний потік ненависті до цих людей, що знайшов прихильників серед представників обох статей, спостерігався в різних частинах Європи аж до XVIII ст. – часу, коли такі фантазії поступово почали втрачати актуальність [див.: 59].

Отже, апелюючи до різних джерел та результатів досліджень, ми знаходимо нетотожні варіанти гендерної специфіки розуміння чаклунського

контексту початку Нового часу. В останньому розділі роботи ми ще повернемося до цього питання, аби встановити позиції, в яких знаходились свідки справи Анни Ролеффес і які, відповідно, обумовлювали інформаційне навантаження їхніх свідчень.

Раніше ми вже звертались до актуальної історіографічної тези про стан агресивного жаху суспільства перед чаклунами як рушійної сили знищення відьом. Так само було наведено не менш актуальні та обґрунтовані контраргументи. Зараз пропонуємо виклад матеріалу, що є комбінацією обох позицій. Запропонована стратегія дозволить практично продемонструвати доречність обох опцій в багатоманітному життєвому вимірі початку Нового часу. Аргументи на захист «концепції агресивного страху» можемо почати із Тридцятилітньої війни, яка загострила старі негаразди та створила нові проблеми. У зв'язку з тим, що винними в найстрашнішому злочині – служінні Сатані, згідно з уявленнями тогочасного суспільства, вже були визнані чаклуни, боротьба із ними продовжилась [див.: 40]. Конкретні інструкції та відповідні механізми боротьби з чаклунськими практиками в Німеччині були дуже різними. Внаслідок того, що на початку Нового часу німецькі землі були представлені приблизно 300 автономними державними утвореннями, різними за своїми розмірами, які входили до складу Священної Римської імперії, варіативність такої специфіки зростала. Формально всі автономні державні утворення, що входили до складу Імперії, мали визнавати Кримінальний кодекс Карла V, тим не менше, практичне поле описаного різноманіття обумовило у тому числі й правову автономію структурних одиниць держави [див.: 38]. Р. Фольтмер зауважує, що суди над відьми не слід розглядати як виключно сільське явище. Спустошувальних масштабів рух набув у таких маленьких й середніх містах Священної Римської імперії як Лемго, Оснабрюк, Мінден і Ротвайль [див.: 65, с.99]. Дослідниця погоджується із тим, що це стало можливим лише за умови активності суспільства. Крім того, комітети з полювання на відьом у західній частині Священної Римської імперії та в герцогстві Люксембург стали

найефективнішими «мисливцями» місцевого масштабу. Фінансування такої ініціативи іноді вимагало від жителів сіл сплати спеціального «чаклунського податку» [див.: 65, с.106]. Лорди, графи, судові чиновники та представники церковної влади різних рівнів зазвичай були готові реагувати на скарги людей, зокрема тому що проведення судів над відьмами сприяло затвердженню авторитету їхньої влади. Деякі нові дослідження полювання на відьом в Західній Європі формують тезу про те, що найбільша кількість судових процесів такого типу проводилась юрисдикціями середнього та малого регіонального значення. Поясненням цього можуть бути політичні перегони, що велись серед місцевих еліт [див.: 65, с.108]. В окремих випадках звинувачення в відьомстві могло бути одним з методів єпископа повернути людей в лоно ортодоксального католицизму [див.: 52, с.22]. Тим не менше, Л. Ропер виступає проти абсолютизації ролі релігійних доктрин та протистоянь, яке подекуди пропонується як пояснення домінування Німеччини в європейській статистиці винищення людей по звинуваченню в чаклунстві. Інквізиція відіграла важливу роль в судових процесах над відьмами в Іспанії, Італії та Португалії, де було порівняно небагато страт. Крім того, ми знаємо, що саме католицькі князі-єпископи в Німеччині відзначились найжорстокішими заходами по відношенню до відьом. Контрастним прикладом з протестантського контексту можуть слугувати кальвіністська Шотландія та лютеранська Швеція, де гоніння проти чаклунів стало значною проблемою [див.: 59]. Дослідник Джон Тедескі, в рамках вивчення інквізиторських процесів проти єретиків дійшов висновку, що встановлена інквізиційна система не була хаотичною машиною свавілля. Історик виділяє низку позицій, що не вписуються в звичний для масової культури образ цієї інституції, зокрема: 1) судді повинні були нехтувати звинуваченнями ймовірної відьми по відношенню до третіх осіб щодо їхньої участі в шабаші (бо ці диявольські зустрічі були лише ілюзіями) [див.: 64, с.93]; 2) дозволялось викликати свідків захисту [див.: 64, с.94]; 3) здійснювалась перевірка репутації свідків та показань на предмет лжесвідчень [див.: 64, с.91]; 3) допити із

застосуванням тортур не мали відбутись доки сторона захисту не надасть власний блок аргументів [див.: 64, с.98]; 4) фактично невеликий відсоток справ завершувався смертною карою (реалізовувалась в випадках наполегливих відмов покаятись, повторних процесів за фактом ересі, намагань заперечувати такі центральні стовпи вчення Церкви як непорочне зачаття та повну божественність Христа [див.: 64, с.110]. «На завершення слід відмітити, що примхливі та свавільні рішення, зловживання владою та необґрунтоване порушення прав людини не були невід'ємною частиною слідчої процедури і не допускалися» – підсумовує Дж. Тедескі [64, с.113]. Суди над відьмами на території Священної Римської імперії, як правило, реалізовувались саме світськими юрисдикціями. Відсутність стабільного контролю й релігійна боротьба могли створити загальний фон – сприятливий для втілення місцевих фантазій, амбіцій, заздрощів тощо [див.: 59]. Таким чином, нехарактерні для німецьких земель інквізиційні суди могли в разі повноцінної реалізації їхнього більш-менш загальної для всіх політики, стримувати рух знищення відьом. І як було сказано вище, землі Італії, Іспанії та Португалії відзначились порівняно невеликою кількістю страт, в той час як Священна Римська імперія впевнено претендує на половину від загальної частки знищених людей по звинуваченню в чаклунстві в Європі. Як і у випадку інквізиційних судів, світське правосуддя пропонувало й інші опції покарання. Але потрібно розуміти, що такі можливі варіанти ймовірно були не набагато лояльнішими, ніж страта. Звільнення з-під арешту також було тягарем для ранньомодерної людини, адже вона залишалась на все життя із репутацією ймовірної відьми і, тому, піддавалась соціальній ізоляції. Вигнання, в свою чергу, часто означало для них злидні [див.: 63, с.54].

Загальний огляд актуальної проблематики дозволяє звузити фокус уваги до ключових особливостей ранньомодерного Брауншвейгу. Станом на XVII ст. це укріплене місто налічувало близько 15 000 осіб населення [56, с.14]. Маємо розуміти, що міста не були замкнені виключно на своїх внутрішніх економічних, політичних та релігійних проблемах, адже юрисдикція міста могла мати

контроль над різними обсягами сільських територій [див.: 59]. Дана характеристика є актуальним контекстом сюжету справи Анни Ролеффес, яка мешкала в селі Гарксбюттелі (Harxbüttel), що знаходився географічно неподалік від Брауншвейгу та юридично – в межах правових повноважень міста. Розслідування її справи проводилось у муніципалітеті Гаген (Hagen), який був частиною Брауншвейгу, але, у той же час мав певну автономію. Тоді Брауншвейг був поділений на 5 окремих і в певній мірі незалежних муніципалітетів: Гаген, Нойштадт (Neustadt), Зак (Sack), Альтвік (Altewieck) та Альтштадт (Altstadt). Гаген, як муніципальна одиниця, мав окрему ратушу, мера, місцеву раду, суд та церкву. Для вирішення важливих питань у Брауншвейзі діяла Генеральна рада. Незважаючи на те, що впродовж Тридцятилітньої війни, на відміну від багатьох інших міст даного регіону, Брауншвейгу вдалось уникнути облоги, війна значно погіршила якість життя місцевого населення, адже відбувалось переселення людей з захоплених ворогом міст. Крім того, декілька років поспіль, аж до кінця 50-хх XVII ст., населення регіону пережило серію надзвичайно холодних зим, останній акорд яких у 1657–1658 рр. поклав край епідемії чуми [див.: 56, с.14–15]. До того ж, регіон не оминула паніка винищення чаклунів: лютеранин Гайнріх Юліус, герцог Брауншвейг-Люнебурзький з 1564 до 1613 рр. здійснив низку страт відьом з усього герцогства, особливо між 1590 та 1594 рр. З 1635 до 1666 рр., за правління герцога Августа Молодшого також констатується наявність судів над відьмами [див.: 56, с.29].

Отже, вже маємо низку запитань до тексту протоколів справи Темпл Аннеке, одне з яких – місце агресивного страху населення перед відьмою в цьому конкретному випадку. З одного боку бачимо плюралізм версій фахівців щодо причин полювання на відьом, з іншого – наявність низки кризових явищ, що могли сприяти формуванню описаного вище стану агресивного страху населення перед таємним, але смертельно небезпечним внутрішнім ворогом. Далі з'ясуємо версію тексту справи щодо власних можливостей, перспектив, причин та змістів.

РОЗДІЛ 2. РЕКОНСТРУКЦІЯ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ

В цій частині роботи маємо прослідкувати перебіг судової справи Анни Ролеффес. Спочатку звернімось до перших згадок про Темпл Аннеке в юридичній документації. Подробиці щодо особливостей репутації цієї жінки розглядатимуться далі і будуть підсумовані в останньому розділі нашої роботи.

2.1. Звинувачення та попереднє розслідування. Хоча впродовж судового процесу Анна Ролеффес фігурувала в якості звинуваченої, вперше вона згадується як позивач. 28 серпня 1662 р. в Нойбрюці вона подала позов на Геннінга Ролеффеса (Hennig Roleffes) з Вендена (Wenden) за звинувачення її в чаклунстві. Скарга не розбиралась, адже в день її розгляду позивач не з'явився в суді. З історіографії відомо, що паралельно зі зростанням кількості позовів проти чаклунів в ранньомодерній Європі відбувалось зростання числа позовів за наклеп [див.: 65, с.122]. Інша важлива теза, яку ми отримаємо з цього найбільш раннього запису – трохи менше ніж за рік до свого арешту, Анна Ролеффес вже була знайома муніципальному суду як жінка, чия підозріла діяльність та злі справи в Туне (Thune) та Вендені ретельно вивчаються.

4 вересня 1662 р. в Нойбрюці тесля з Вендена Гайнріх Кордес (Heinrich Cordes) дав свідчення проти Темпл Аннеке, розповівши, що 9 років тому, нібито внаслідок чаклунства цієї жінки, в його п'ятирічного сина почалась істерика. Дитина заспокоїлась лише після того, як помічник Гайнріха Кордеса знайшов Темпл Аннеке в Гарксбюттелі та пригрозив їй побиттям, якщо дитина не вилікується. Відносно контексту ранньомодерної доби однозначно можна стверджувати, що дитинство було небезпечним етапом життя і батьки це розуміли. Близько половини тогочасних малюків помирало в віці до 5 років [47]. З тексту бачимо, що хвороба сина не лише в режимі реального часу змусила батька до дій, але й майже через десятиліття була пригадана в подробицях.

Документ, який став приводом для відкриття судового процесу проти Темпл Аннеке, датується 9 квітня 1663 р. Це витяг з протоколу відомства, яке

займалося накладенням штрафів та знаходилось у Брауншвейзі. З нього ми дізнаємось, що з Ганса Тіманна (Hans Tiehmann) було стягнуто штраф за використання чаклунських послуг Темпл Аннеке. Виписка з цієї постанови була отримана Вищим судом Брауншвейгу 16 червня 1663 та стала підставою для арешту Темпл Аннеке. Тобто, покарання стосовно Ганса Тіманна та Анни Графен (Anna Graven) (жінки, яка порекомендувала йому скористатись магічними послугами Темпл Аннеке) було встановлено, але інцидент не вичерпано. Покарання мали понести всі фігуранти даної справи. Наступні за хронологією протоколи вже містять інформацію про її арешт. Ймовірно, ці свідчення були не єдиними, зібраними до арешту Темпл Аннеке, який відбувся в червні 1663 р.

Згідно статті 25 Кароліни, погана репутація людини відносилась до переліку загальних доказів, які були дійсними для всіх злочинів [4]. Таким чином, суд вже мав підстави заарештувати Темпл Аннеке, але без застосування до неї тортур в процесі допиту. Попереднє розслідування проходило в місті Брауншвейг, у Нойштадті, адже в цій частині міста жив Ганс Тіманн, чия справа стала поштовхом до відкриття кримінальної справи Темпл Аннеке. У Нойштадті були зібрані свідчення п'ятох осіб, але після кваліфікації справи кримінальною, її розгляд продовжився в Гагені Вищим судом. Спільною рисою свідчень цих п'яти людей є характеристика Темпл Аннеке як чаклунки. Стисло розглянемо їх. Згідно інформації, якою володів суд, бачимо наступну ситуацію: покрівельник та громадянин Брауншвейгу Ганс Тіманн вирушив до села Гарксбюттель в пошуках жінки, яка може знати місцезнаходження вкраденого в нього майна, до складу якого входило: сім олов'яних мисок, олов'яний кухоль, олов'яна пляшка, олов'яні ложки, різні харчові продукти, зерно тощо. Е. Роулендс зазначає, що так звана біла магія, тобто нешкідливе чаклунство, було для мешканців протестанського Ротенбургу одним з можливих інструментів вирішення життєвих негараздів. Зрозуміло, що така життєва стратегія не співпадала із офіційною політикою релігійних та світських еліт міста. Лютеранські авторитети

Ротенбурга вважали білу магію гріховною практикою, що було закріплено світською елітою на законодавчому рівні [див.: 61, с.69–70]. Паралельно з цим, загальні уявлення місцевого населення щодо допустимості звернення до білої магії не були видозмінені під впливами влади [див.: 61, с.75]. Отже, описаний дослідницею дисонанс між ставленням населення та влади до adeptів магії відповідає ситуації, яку ми бачимо в Брауншвейзі. «Антиреклама» демонічних послуг, у тому числі зцілюючих, також ставала темою ксилографії, що поширювались серед населення Імперії через листівки та брошури. Одним з таких прикладів є гравюра Йерга Брея Молодшого, 1535 р., що декларує шкоду та небезпеку заборонених демонічних практик [21]. Вважаємо, що Ганс Тіманн та інші багаточисельні персоналії, яких цікавила експертна думка Темпл Аннеке, мали про неї відмінне уявлення від того, що декларується в вирокі Вищого суду міста Брауншвейг. Другий свідок, шинкар з пабу Темпл у Гарксбюттелі Ганс Герфес (Hans Harves), розповів, що приблизно п'ять тижнів тому Темпл Аннеке зачарувала його ногу, внаслідок чого на нозі утворився великий пухир. Крім того свідок зазначив, що весь Гарксбюттель вважав Темпл Аннеке відьмою. Третім свідком була дружина Ганса Герфеса Анна Штайнман (Anna Steinmann), яка розповіла, що звинувачена викинула напіврозкладену голову тварини в воду на тому місці, де через певний час після цього пропливав на човні Ганс Герфес. Після цього, згідно слів свідка, чоловік отримав травму. Хоча суд відбувся на протестанських землях, аналогі уявленням про магію, що проглядаються з показань свідків, на нашу думку, доречно шукати поза конфесійних меж. Враховуючи популярність «Молоту відьом» авторства Генріха Інститоріса, та, можливо, Якоба Шпренгера, уявлення про відьомство описані там, цілком могли мати аналогі на сільському рівні. Зокрема, в трактаті «Молот відьом» ми зустрічаємо тезу про підкладання відьмами певних атрибутів з метою нашкодити людям чи тваринам [3]. Четвертий свідок Геннінг Ролеффес, який мешкав у Вендені, розповів, що минулого року під час мору овець у Гарксбюттелі місцеві жителі звернулись по допомогу до Темпл Аннеке. Жінка запекла одну вівцю до

стану порошку та дала це з'їсти іншим вівцям, внаслідок чого, за словами свідка, мор припинився. Він також засвідчив, що коли захворів та звернувся до Темпл Аннеке з проханням за гроші вилікувати його ногу, вона відмовилася. Нарешті, п'ятий свідок Аутор Баренсдорф (Autor Bahrensdorff) з Ватенбюттеля (Watenbüttel) розповів як шість років тому загубив двох коней та лоша, а Темпл Аннеке сказала йому, де знаходиться худоба.

Аби оцінити значення змісту цих записів відповідно до правового контексту й, таким чином, визначити наявність підстав для звинувачення Темпл Аннеке згідно версії суду, надалі апелюватимемо до юридичних особливостей притягнення до відповідальності відьом. Впродовж XVI–XVII ст. була сформована й оприлюднена низка місцевих законів для боротьби з чаклунством. Такі нормативні документи стали актуальними як для католицькій Баварії (1611/12 р.), так і для протестантській Саксонії (1572 р.) [див.: 65, с.109]. Витяг з Громадянського статуту м. Брауншвейг XVII ст. декларує покарання відьми як за умови шкідливої магії, так і в випадку надання чаклунської допомоги. Одна позиція передбачає смертну кару за нанесення шкоди людині або її майну шляхом використання магії або отрути, в той час як у іншій мова йде про вигнання з міста або стягнення штрафу по відношенню до осіб, що надали магічну допомогу собі чи оточуючим [17]. В кримінальному кодексі Карла V, до якого могли й теоретично мали апелювати всі світські суди Імперії, хоча чаклунство і кваліфікувалось, як кримінальний злочин, проте смертний вирок було передбачено не за служіння Дияволу (diabolism), а за шкідливу магію (maleficium), що зафіксовано в статті 109 [4]. На прикладі даного кодексу бачимо ступінь інтеграції релігійних доктрин в правове поле. Угода з Дияволом визнавалась злочином, що відповідало позиції Церкви, проте смертна кара передбачалась за фактичні дії, які суд міг констатувати. Р. Фольтмер пише, що у зв'язку з тим, що чаклунство вважалось екстраординарним злочином, посилаючись на Кароліну місцеві суди могли виключити з перебігу процесу правовий захист, якомога швидше розпочати розслідування та використати

тортури в якості юридичного інструменту. На підставі цього стає зрозумілою відсутність сторони захисту в справі Темпл Аннеке. Р. Фольтмер стверджує, що в Священній Римській імперії мали місце судові процеси над відьмами, коли карали саме за нанесення збитку магічним чином, а також суди, які вбачали злочин в самому факті чаклунства [див.: 65, с.114]. Далі ми наведемо результати власних спостережень з цього питання. Окрім протоколів по справі Темпл Аннеке до аналізу було залучено дванадцять записів німецьких світських судів зі збірки джерел «Вірування в відьом та суди над відьмами в Середні віки» під редакцією Пітера Георга Максвелла-Стюарта [11, 12, 14, 15, 16, 22, 24, 25, 27, 28, 32, 33]. З зазначеної невеликої кількості джерел бачимо, що в судових записах, переважно акцент робиться на обох моделях чаклунства: після того, як звинувачена особа уклала угоду з Дияволом, вона обов'язково застосовувала *maleficium* аби отруїти людей, тварин, наслати природні катаклізми тощо. Показовим прикладом є дуже стисла довідка про жінку, що була страчена 3 липня 1495 р. у Констанці: «В п'ятницю перед днем Св. Ульріха Адельгайт (Adelheit) з Фровенфельта (Frowenfeld) доставили на допит. Вона віддала себе дияволу на ім'я Крюттель (Krüttel), з яким вона часто мала справу. Вона також спричинила град та інші речі. Її посадили на віз, а потім спалили» [цит. за: 14]. В переважній більшості записів по справах чаклунів бачимо саме таку структуру: уклала угоду з Дияволом, нашкодила людям, була допитана та страчена. У буллі папи Інокентія VIII «*Summis desiderantes effectibus*» 1484 р. також наявний образ чаклуна, який наносить фізичну шкоду людям, заручившись підтримкою темних сил [див.: 44, с.30].

Результати проведеної роботи схиляють нас до думки, що витяг з відділу штрафів, який юридично зробив ім'я Анни Ролеффес частиною підтвердженого злочину чаклунства, був передчасним офіційним визнанням її відьмою. Даний запис було зроблено 9 квітня 1663 р., 16 червня 1663 р. його передали на розгляд, але вирок жінці офіційно винесли в грудні того ж року. На нашу думку, без пояснення залишається питання, чому з Ганса Тіманна та Анни Графен стягнули

штраф за використання магічних послуг ще до того, як суд довів, що Темпл Аннеке взагалі здатна ці послуги надати. Контекстуальний огляд правової бази, який міститься вище, схиляє нас до думки, що в цій справі суду було вкрай важливо поглибити вивчення діяльності Темпл Аннеке аби встановити, чи були наявні в її практиці приклади саме шкідливої магії. Як ми вже зрозуміли, в теологічному контексті, нешкідлива магія дорівнювалась до шкідливої за мірою гріха, адже обидва варіанти мали єдине джерело – Диявола. Тим не менше, актуальні для нашого випадку правові норми значно розмежовували ці поняття на рівні визначення покарання.

Звернімось до розгляду та аналізу першого допиту Темпл Аннеке, що відбувся 1 липня 1663 р. Питання були складені заздалегідь та базувались на показаннях п'ятьох свідків, описаних вище. Слідчі не давали звинуваченій можливості розвинути тему спростування, бо далі цікавились, як саме вона зробила «це». Під час першого допиту Анна Ролеффес не визнавала себе чаклункою. Жінка розповіла, що в неї були книжки про трави, завдяки яким вона робила ліки, і знання, що Темпл Аннеке отримала від матері, яка свого часу працювала в перукаря (в період раннього модерну перукарі надавали базові медичні послуги). З протоколів цього допиту ми дізнаємось її справжнє ім'я (хоча протягом всього судового процесу свідки називали її виключно Темпл Аннеке) та інформацію про те, що жінка овдовіла в 1641 р. та до арешту проживала на фермі свого сина. З тексту першого допиту Анни Ролеффес вважаємо за потрібне виділити низку проблем, які вимагають контекстуального вивчення. Першою є володіння книгами. Незнання відповідного контексту може змусити нас вбачати в цьому твердженні звинуваченої безапеляційний аргумент її невинуватості. Можливо, Анна Ролеффес дійсно вважала, що вказавши на джерело своїх знань, вона автоматично виключить будь-яке незрозуміле, таємне й заборонене знання, що походило від злих сил. Тим не менше, ранньомодерні студії пропонують дещо іншу картину ставлення еліт до книжок в руках селян, тим більше жінок. Можливості останніх отримувати медичні знання з текстів,

завдяки чому надавати медичні послуги, не задовольняли перших, хоча, з часом отримували все більше кількісне поширення. Також, маємо низку прикладів жінок, які стверджували, що отримали свої знання від практикуючих чоловіків. Прихильність протестантів до освіти дівчат існувала лише в форматі значних обмежень, більших, ніж було передбачено для представників іншої статі [див.: 50, с.66]. Але поширення книг навіть серед чоловіків, як і можливості книгодрукування, також вважались владними інституціями значною проблемою. «Книгодрукування називали «чорною магією», а книги – «мовчазними еретиками»»– зауважує британський історик Оуен Девіс [див.: 50, с.44]. Наша проблематика зовсім не обмежується загальними уявленнями про небезпеку поширення книжок серед населення. Важливо визначити, про які саме тексти йдеться, адже, незважаючи на те, що в протоколах дане питання не висвітлюється, варіант, що вони могли бути гримуарами, або бути сприйняті як такі, залишився можливим. Наявність в середньовічній Європі чарівних книжок, якими дійсно користувались, вишукували та в силу яких вірили, є підтвердженим фактом. Книгодрукування було також і контекстом поширення магічних знань, адже створені не від руки гримуари, хоча і сприймалися знавцями як такі, що не наповнені необхідною силою, проте ставали популярними та мали попит [див.: 50, с.2]. Релігійні та світські авторитети відзначились чисельними спробами накласти контроль та обмеження на створення, використання та розповсюдження магічних книжок [див.: 50, с.2]. Карло Гінзбург у своєму відомому мікроісторичному дослідженні «Сир та хробаки. Картина світу одного мірошника, який жив у XVI ст.» підкреслив жагу контролюючих структур ранньомодерного періоду не втратити монополію на знання, інформація та інтерпретацію [див.: 39].

В сьомому питанні (з 66) Анну Ролеффес запитали, як давно вона приймала участь в Євхаристії. Відповідаючи, звинувачена розповіла історію як 2 роки тому причащалася в Брауншвейзі. Зауважимо, що ключовий елемент причастя – гостія посідала надзвичайно важливе місце в християнстві. Окрім статусу таїнства

існували й інші маркери її значення для Церкви, суспільства та конкретної особистості. Наприкінці XIV та впродовж XV ст. гостія отримала центральне місце в літургійній та народній релігійних практиках, посунувши моці святих [див.: 69, с.155]. З цього приводу Ч. Зіка пише: «Таким чином, в пізньосередньовічній Німеччині гостія колективно сприймалася як потужний об'єкт – найпотужніший серед різноманітного діапазону наділених силою об'єктів, що знаходились в розпорядженні церкви» [див.: 69, с.167]. Віру католиків у прояв священного в матеріальному протестанти вважали забобонами. І хоча лютерани погоджувались із тим, що елементи хлібу та вина дійсно стали втіленням тіла й крові Христа, актів шани до них не здійснювали поза акту причастя [див.: 59]. Побутувало уявлення про те, що відьми не сповідаються й під час причастя не ковтають освячений хліб, а ховають в роті, аби вдома розтоптати й знечестити його [див.: 58, с.209]. Вже згадувана вище Анна Штайнман заявила (до проведення першого допиту Анни Ролеффес), що Темпл Аннеке не відвідувала церкву та не причащалась близько 20 років. Враховуючи, що Фоліо 1, в якому наявні ці показання, є реконструкцією дослідників, ми не знаємо, чи Анна Штайнман сама вирішила розповісти про це, чи її запитали. Тим не менше, ситуація, яку ми бачимо з протоколів, відповідає окресленій вище контекстуальній специфіці: в лютеранському середовищі причастя зберігало статус важливого елементу літургії, ігнорування якого було маркером відхилення від норми поведінки добропорядного християнина. Маємо джерело, що може проілюструвати важливість релігійних практик та знань в сприйнятті людини в Німеччині середини XVIII ст. – «Спогади дочки про благочестя її матері, Німеччина, 1750 р.». Спогади жінки про свою маму, яка, згідно слів першої, запам'яталась їй своїми щирим захопленням молитвою та частими релігійними практиками, в певній мірі можуть демонструвати шанобу до взірця християнського світогляду [10]. На противагу, запропонований Анною Штайнман образ Темпл Аннеке, яка вже 20 років не була в церкві та не причащалась, міг бути антиподом такого взірця.

Отже, на практиці ми побачили абсурдність намагань безапеляційно ототожнювати офіційну позицію влади із уявленнями населення. Ми вважаємо, що результати попереднього розслідування були не на користь Темпл Аннеке, адже було виявлено низку уявлень про неї, що могли сприйматись як маркери відхилення від норм поведінки.

2.2. Перебіг справи від арешту до тортур. В цьому підрозділі необхідно визначити сутність чаклунського злочину Анни Ролеффес, встановити процесуальні особливості даного етапу, а також фактори, які могли мати на нього вплив.

Слід розпочати із визначення протестантського погляду на зміст чаклунства, аби доповнити окреслений у минулій частині юридичний бік й, таким чином, наблизитись до розуміння змісту злочинів Темпл Аннеке. В 1653 р. англійський політичний філософ Роберт Філмер констатував, що реформована і римська Церкви дійшли консенсусу в питанні гріха чаклунства [див.: Кларк, с.45]. Католицький та протестантський варіанти «християнської політичної ідеології», за формулюванням Христини Ламер, як нової форми соціального контролю ранньомодерної доби, в контексті гоніння проти відьом мали небагато розбіжностей [див.: 48, с.47]. Представники обох конфесій дійшли згоди в наступних питаннях [див.: 48, с.47-48]: 1) ілюзорності дій Диявола в матеріальному світі; 2) центральної причини чаклунства – занепаді світу; 3) визнанні авторитету світської влади. Диявол вводить в оману людей, занурюючи їх у ілюзії. Таким чином відьми, що підкорились йому, стають жертвами власних фантазій. Потенційною аудиторією протестантської демонології було широке коло мирян, на відміну від аналогічних католицьких праць, орієнтованих на вчених спеціалістів [див.: 48, с.56-57]. Реформація внесла певні зміни й в уявлення про шабаш: протестантські демонологи не були схильні розвивати й обговорювати дану ідею, адже вона є відсутньою в Біблії – джерелі віри. Необхідно визнати, що мали місце й виключення, коли деякі протестантські демонологи говорили про шабаш, тим не менше, набагато стриманіше, ніж

католики [див.: 62, с.86]. Лютерани стверджували про необхідність змістити акценти з покарання відьом на вимогу до кожної окремої людини працювати над собою, що на думку С. Кларка допомогло пом'якшити характер полювання на чаклунів в південно-західній Німеччині [див.: 48, с.69]. Крім того, дослідник зауважує, що протестантські пастори неодноразово звертались до представників світської влади, висловлюючи недовіру щодо використання тортур, чуток, а також полювання на відьом в цілому [див.: 48, с.75]. Загальноприйнята демонологічна логіка іноді представлена дещо безсистемно. Такі демонологи як Йоганнес Бренц (Johannes Brenz) та Йоганн Вейер (Johann Weyer) обґрунтовували конструкт безсилих відьом, які через обман Диявола лише думали, що наносять людям шкоду. Поряд з цією окремою позицією, бачимо дії світської влади Ротенбурга, де місцева еліта користувалась традиційною й ще до того часу популярною ідеєю про могутню відьму, яка псує людям життя без допомоги Диявола. Так, зокрема, Георг Цирлайн (Georg Zyrlein) вважав, що відьми без примусу прийняли рішення укласти договір з Дияволом й тому заслуговують на смерть [див.: 61, с.50-51]. Таким чином, вчені наголошують на єдності в основних питаннях і розбіжностях в тактиках та пріоритетах демонологів обох зразків християнства, навіть в межах однієї конфесії [див.: 48, с.48].

Повернемося до перебігу нашого процесу. На цьому етапі розгляду справи Вищий суд Брауншвейгу влаштував повторний допит зазначених вище свідків та їхню очну ставку із звинуваченою. Внаслідок дискусій, що мали місце під час очних ставок, показання звинуваченої розширювались фактами, які під час допиту вона заперечувала. В Фоліо 7 записані свідчення людей, які проживали поряд з Гансом Тіманном, внаслідок чого могли володіти інформацією про Темпл Аннеке та випадок з викраденими речами. Ці свідки підтверджували, що Темпл Аннеке надавала медичну допомогу людям, проте не вважали це чаклунством. Шкільний вчитель Ганс Ізензе (Hans Isensee), який мешкав на фермі сина Анни Ролеффес, заявив, що не був свідком чаклунської діяльності

звинуваченої, проте часто спостерігав, як вона водила до своєї кімнати сторонніх осіб та розмовляла з ними. Вчитель розповів, що в Туне, де він жив впродовж десяти років, Темпл Аннеке вважали чаклункою. Нам здається дуже важливим його зауваження, що люди не звертались би до Темпл Аннеке, якщо б не отримували користь від її допомоги: «Він не знав нічого більшого ніж добрий день та до побачення, він не мав нічого спільного з Темпл Аннеке і її речі, повинно бути, допомагали тим людям, інакше, вони не бігли б за ними» [цит. за: 31, с.40]. Вищий суд Брауншвейгу надсилав листи до юрисдикцій Гіфгорну, Кампена та Нойбрюка з проханням повідомити визначеним особам, які проживали в межах повноважень цих юрисдикцій, про необхідність з'явитись до суду в визначений час та дати показання. Це були люди, яких згадували інші свідки або сама звинувачена. Таким чином, з документації справи Темпл Аннеке можемо судити про налагоджену систему комунікації між юрисдикціями різних міст. Другий допит було проведено фактично через сім тижнів після першого – 24 серпня 1663 р. й запитання до нього також складались судом заздалегідь на базі інформації, отриманої від свідків. Зазначимо, що позиція Анни Ролеффес під час даного допиту не змінилась і вона продовжувала відстоювати свою невинуватість. Суд мав на меті з'ясувати, чи дійсно такий цілющий ефект, описаний свідками та звинуваченою, міг бути отриманий природнім шляхом, тому звернувся до лікаря Лаврентія Гізелера, який, ознайомившись із попередніми матеріалами, спростував таку версію. Користуючись надісланими їм протоколами, працівники юридичного факультету Єнського університету розробили спеціальні рекомендації. Якщо звинувачена не зізнається в присутності ката та із демонстрацією знарядь тортур, у зв'язку з вагомими доказами її вини, юристи рекомендували допитати Анну Ролеффес знову із катуваннями. При цьому вчені Єнського університету підкреслювали необхідність фіксації показань звинуваченої. Дані вказівки відповідають функціям, які покладались на Кароліну: 1) розширити письмову компоненту судочинства; 2) передати юристам право на прийняття остаточного рішення

спірних та невирішених питань [див.: 37, с.443]. Важливо зазначити, що згідно Кароліни, застосування тортур ставало можливим лише в випадку, якщо докази вини були достовірними. Таким чином, зробимо висновок, що показання свідків та висновок лікаря були визнані юристами Єнського університету, а також Вищим судом Брауншвейгу як достовірні. Інформація з наступних Фоліо свідчить про те, що вказівки юристів були виконані. Необхідність допитати звинувачену особу, пригрозивши їй катуванням, а також задокументувати це, передбачалось статтею 46 Кароліни. Під час допиту «в глибокому підвалі» [цит. за: 31, с.98] в присутності ката та знарядь тортур Темпл Аннеке поступово розширювала свої свідчення, при цьому не визнаючи себе чаклункою. Жінка заперечувала свою причетність до хвороб людей, у яких її звинувачували, зазначаючи, що хвороби були отримані від Бога, а не від неї.

Перед тим, як перейти до розгляду показань Анни Ролеффес, які вона дала під час допиту із застосуванням тортур, зауважимо, що згідно статті 58 Кароліни, записувалось лише те, що було сказано звинуваченою після припинення катувань [4]. Під час першого й останнього такого допиту Темпл Аннеке вперше визнала, що займалась чаклунством. З того часу й до моменту її страти, звинувачена більше не змінювала свою позицію. Під час катувань Темпл Аннеке розповіла про низку інших випадків застосування нею чаклунства, в результаті чого постраждали люди та худоба. На питання, чи уклала вона угоду з Дияволом та чи робила вищевказані речі з його допомогою, звинувачена відповіла ствердно. Під час наступного допиту, зафіксованого в Фоліо 29, який проводився без застосування тортур, Анна Ролеффес підтвердила все, що сказала під час катувань, трохи доповнивши свої показання, при цьому не спростовуючи нічого. Стаття 22 Кароліни пояснює наполегливість чиновників суду протягом всіх проведених допитів Темпл Аннеке, адже декларує неможливість винести остаточний вирок, не отримавши зізнання звинуваченої особи [4].

Для того, аби краще зрозуміти тему суду над відьмою, ми маємо враховувати, що сучасники дивились на неї відповідно до власного світогляду.

Зокрема, в використанні тортур, ранньомодерна влада не бачила банального примусу безвинної людини до формального зізнання. За логікою тих, хто судив чаклунів, відьми не відчують болі. Катування в таких випадках мали послабити «тиски Диявола» й, відповідно, дати можливість християнину покаятись у власних злочинах, що в свою чергу наближувало його до спасіння. При цьому мало місце уявлення, що навіть після смерті відьма здатна помститись за себе тим, хто судив, катував й допитував її [див.: 58, с.204]. Важливо зауважити, що в кримінальному кодексі Карла V хоча і прописана необхідність застосування тортур в певних випадках, але абсолютно відсутня регламентація ступеня жорстокості катувань. Враховуючи, що біль мав послабити вплив Диявола на відьму, на ката покладалося завдання, на базі власної оцінки індивідуальних особливостей звинуваченого, визначити ступінь жорстокості тортур [див.: 58, с.206]. Кати навіть влаштовували окремі зустрічі, де відбувалось обговорення методів допиту [див.: 59]. Важливо розуміти, що метод та ступінь жорстокості тортур зазвичай приховується в матеріалах судових справ [див.: 66, с.77]. Одяг, що ілюстрував соціальний статус й сімейне положення жінки мав бути знятий під час допиту адже вважалось, що в ньому міг заховатись Диявол. Існував варіант за яким жінці давали спеціальний одяг, але це було не завжди. Таким чином, окрім приниження й залякування, жінку також позбавляли маркерів статусу [див.: 59]. Е. Роулендс вважає, що існувала кореляційна залежність між суворістю катувань та подальшим визнаннями вини, де перше збільшувало вірогідність другого. В період між 1561 та 1652 рр. в Ротенбурзі 41 людина була звинувачена в чаклунстві, до 9 з яких були задіяні тортури. Дослідниця встановила, що така статистика стала результатом загальної політики радників та юристів, що піддавали докази вини детальній критиці й, таким чином, не часто робили їх санкцією катування звинувачених [див.: 61, с.30].

Коли суд отримав від Темпл Аннеке офіційне визнання її винуватості в чаклунстві та шкоді, нанесеній худобі та людям, допити продовжились, проте мали вже іншу специфіку. Наступні допити містили питання про подробиці

зв'язку звинуваченої з Дияволом та проводились без застосування тортур. Зізнання звинувачених переводило справу на новий етап – побудови логічної й зв'язної розповіді про відносини відьми з Дияволом [див.: 59]. Така розповідь відьми мала не лише пролунати, а й бути сприйнята судом як достовірна. Для цього люди, які вже зізнались в тому, чого насправді бути не могло, мали продовжити розвиток свого фантазійного конструкту, інтегрувавши до нього елементи реального життя [див.: 59].

Вище ми мали можливість переконатись, що в справі Темпл Аннеке яскраво виражена ідея про те, що чаклунська діяльність обов'язково супроводжується співпрацею відьми з Дияволом. Дане уявлення зустрічається як у католицькому трактаті «Молот відьом», так і в системі протестантської демонології, про що йшлося вище. Цікавість суддів щодо подробиць зв'язку Анни Ролеффес з Дияволом також є зрозумілою, адже підпорядкування Дияволу було злочином Темпл Аннеке, і відповідно, потребувало надання суду подробиць, що передбачалось статтею 53 Кароліни [4]. Під час першого такого допиту Темпл Аннеке окреслила обставини, за яких вона уклала угоду з Дияволом: вночі, при світлі місяця, в коморі, вколовши мізинець правої руки та давши Дияволу свою кров, вона сказала, що відмовляється від сонця, місяця та зірок і відтепер зробить все. Звинувачена показала шрам на лівому коліні, який за її словами і був знаком її диявольського зв'язку. Звинувачену запитали як часто після укладання договору з Дияволом вона була в Брокені, як туди потрапляла та що робила. У відвідування Брокена закладено контекст відвідування шабашу, адже згідно з ранньомодерними уявленнями, на цій горі в ніч на 1 травня відбувалась зустріч відьом з Дияволом, яка супроводжувалась танцями та мала назву «Вальпургієва ніч». Брокен знаходиться в гірському масиві Гарц, неподалік від Брауншвейгу, тому це може слугувати поясненням поширення даної легенди в Брауншвейзі [31, с.112; 45, с.1178]. В своїй статті «Образ шабашу відьом та його витоки» Карло Гінзбург стверджує, що витоки уявлень про шабаш слід шукати не лише досліджуючи інквізиторську діяльність, а й фольклор, давні

звичаї та культуру [див.: 40]. Ймовірно, Вальпургієва ніч, як один з різновидів шабашу, є трансформацією давньої традиції місцевих жителів супроводжувати початок випасання великої рогатої худоби та овець шумом і вогнищем, які згідно з уявленнями людей мали захистити худобу від хижаків та злих сил [45, с.1178]. Звинувачена сказала, що відвідувала Брокен кожного року після того, як уклала угоду з Дияволом. Потрапляла вона туди на козлі, якого до неї приводив Диявол. Танці, як елемент Вальпургієвої ночі, Темпл Аннеке також згадує. Згідно її слів, кожен рік у Вальпургієву ніч вона та інші відьми отримували інструкції, згідно з якими вони мали вбивати всіх, хто буде звертатись до них за порадами. Незважаючи на це, вона нікого не вбивала, стверджує звинувачена. Зі змісту даного судового протоколу зробимо висновок, що Темпл Аннеке знала, що таке Вальпургієва ніч, бо зрозуміла питання про відвідування Брокену в тому контексті, в якому воно ставилось. Дослідник Томас Беккер зазначає, що хоча в Німеччині в період переслідування відьом під час допитів ставились запитання стосовно точного місця та часу проведення зустрічі чаклунів з Дияволом, але звинувачені рідко давали конкретні відповіді [45, с.1178]. Аналогічно до випадку Брауншвейгу, учасники судових процесів з Айхштетта ніколи не називали нічні збіговиська відьом шабашами. Дж. Дюррант підіймає питання стосовно коректності ототожнення шабашу із іншими термінами, що фігурували в його матеріалах: «Незважаючи на те, що слідчі кваліфікували цю подію як «нічну» або «диявольську», відьми з Айхштетта завжди були присутні на «зустрічі» («Zusammenkunft»), «трапезі» («Mahlzeit») або «танцях» («Tanz»)» [52, с.142–143]. На думку дослідника, такі неоднозначні терміни сприяли плутанині, коли під час допитів звинувачені в відьомстві розповідали про зустрічі, дати яких часто відповідали Різдву, Великодню та іншим християнським святкам, що зазвичай відзначалися колективно [див.: 52, с.142–143].

Анна Ролеффес однозначно визнала, що зрадила християнське вчення, давши клятву Дияволу, що стане його власністю. Структура наступного допиту, як і попередніх, не давала Темпл Аннеке можливості розвинути ідею своєї

невинуватості. В запитанні про те, як Диявол карав за невиконання його наказів, укладання союзу із ним називають клятвою ересі. Крім того, в даній справі бачимо традиційний сценарій обміну між Дияволом та відьмою, коли перший стверджував, що може надати їй свої послуги, платнею за які буде душа другої [див.: 52 с.154]. Теоретично такий обмін виглядав як двостороння угода, що на практиці мало виявитись ілюзією. Таким чином, специфіка поведінки Диявола, що засвідчувалась звинуваченими в відьомстві, мала багато аналогій із культурою повсякдення. Якщо чоловік мав дати своїй нареченій обручку або монету, а іноді стрічку, Диявол давав відьмі мітку та інколи гроші [див.: 59]. Відносини між відьмою та Дияволом базувалися на договорі що був синонімічним до шлюбної обіцянки про те, що жінка належить своєму чоловікові [див.: 59]. Розпач розглядався як важлива мотиваційна компонента, що могла підштовхнути до союзу з Дияволом [див.: 59]. Ілюстративні приклади демонічних стосунків пропонувались до уваги населення через відповідні листівки, що містили ксилографії. Так, зокрема, на гравюрі Ульріха Молітора 1495 р. бачимо жінку, що знаходиться в обіймах чоловіка, чию демонічну сутність видають ікла, кігті та хвіст [36]. На іншому зображенні цього автора, що датується 1490 р., спостерігаємо таку саму буденну картину із демонічним контекстом, натяком на який є, зокрема, хвіст та копита коханця [35]. Маємо персоналізоване кольорове зображення пером та чорнилом однієї з жертв гоніння – Регули Мейерін (Regula Meyerin), на якому жінка отримує гроші від Диявола (на ім'я Lüzelhüpsch) біля своєї домівки в Бремгартені, 1574 р [26].

Теза про трансформацію буденного досвіду в демонологічні конструкти актуалізується Дж. Дюррантом. Дослідник визначає відьомські свідчення як «фантазію та знання підозрюваної відьми під примусом» [52, с.20-21]. Таким чином, джерелами знань чаклунів про сутність їхньої діяльності могли бути: проповіді; публічні вироки, винесені іншим відьмам; плітки; листівки; запитання слідчих тощо [див.: 52, с.20-21]. До того ж, зустрічаємо поширений для контексту справ відьом образ Диявола як «чорного чоловіка» або «чоловіка в

чорному» – «black man» [цит. за: 31, с.100]. Зокрема, Л. Ропер неодноразово зустрічала в судових записках справ відьом образ Диявола, що приходив до жінок у вигляді чоловіка, одягненого в чорне [див.: 59]. Маємо згадку, про істот, які з'явилися у Темпл Аннеке внаслідок її зв'язку з Дияволом. Її відповідь на запитання «Чи здійснила вона злі речі такими засобами?» [цит. за: 31, с.104] була наступною: «Каже, це були саламандри, вона носила їх дев'ять днів, потім, одна за одною, вони вийшли, вона мала отримати їх від Сатани, як вона свідчила раніше, що двох саламандр або жаб вона отримала від Сатани, тобто він приніс їх» [цит. за: 31, с.104]. З історіографії нам відомі фамільяри – своєрідний гібрид людського, тваринного й диявольського, які є актуальними для джерел англійського походження, але, як правило, відсутні в німецьких. За своєю функцією ці істоти були своєрідним допоміжним інструментом відьми у служінні Дияволу, тобто псуванні життя оточуючих. Іноді в німецьких джерелах зустрічається тема змішування, на уявному рівні, людського й демонічного в жахливі гібриди й, тим не менше, вони не є аналогами англійських фамільярів [див.: 59].

В даному підрозділі ми окреслили головні етапи розгляду справи Темпл Аннеке в Вищому суді та продемонстрували низку співвіднесень елементів нашої справи із можливою контекстуальною специфікою. Відповідність процедури розгляду справи Темпл Аннеке тій, що прописана в Кароліні, може свідчити про типовість такого алгоритму судочинства для Брауншвейгу.

2.3. Винесення вироку про страту. Продовжуючи вивчення перебігу судового процесу Анни Ролеффес, звернімося до її фінального етапу.

Вивчивши надіслані їм копії протоколів, юристи Єнського університету надіслали до Брауншвейгу лист, у якому перелічили доведені злочини Темпл Аннеке [31, с.140–141]. Вважаємо цей документ одним з ключових, адже вирок, який трохи пізніше винесе Вищий суд міста, фактично продублює тези юристів. На думку фахівців університету Анна Ролеффес винна в тому, що: 1) віддалася Дияволу; 2) нанесла шкоду людям та худобі (злодію, який вкрав речі Гана

Тіманна; здоров'ю Ганса Келера (Hans Köhler), коню Тіля Шварца (Til Schwartz), здоров'ю Юргена Ролеффеса (Jürgen Roleffes), свиням Ганса Волтера (Hans Wolter); теляті Енгельке Поппе (Engelke Poppe)); 3) надавала магічну допомогу (підказала Аутору Багренсдорфу місцезнаходження його худоби та зняла чари з дитини Гайнріха Кордеса). Згідно законів Кароліни вирок місцевого суду не міг вважатися дійсним без підтвердження його вищими судами та юридичними факультетами [див.: 65, с.109]. Чарльз Зіка підкреслює, що найбільш масового характеру страти за рішенням суду набули саме в XVI ст. Вчений звертає увагу на зрежисованість даного акту, який в рамках Священної Римської імперії найчастіше мав форму спалення, або втоплення. Як і в випадку з катуваннями, те, що сучасне суспільство вважає антигуманними діями, в ранньомодерну добу виправдовувалось саме ідеєю турботи про душу злочинця. Якщо катування мало допомогти підданому Диявола перед смертю покаятися в заподіяному, то метою страти було завершити процес його «очищення». Крім того, спалення відьми означало і знищення зброї Диявола, і очищення суспільства від зла [див.: 69, с.195-196].

Далі виділимо питання, яке вимагає уваги й, тим не менше, навряд чи може бути вирішено. Мова йде про умови утримання звинувачених і поводження із ними у в'язниці. Зокрема, матеріали м. Айхштетт дозволили Дж. Дюрранту побачити приклади знущання наглядачів над жінками, яких було звинувачено в чаклунстві: «Тому чоловіки, найняті в ратуші Айхштетту, скористалися можливістю, наданою вразливістю їхніх підопічних, аби реалізувати традиційні чоловічі права на тіла безчесних жінок» [52, с.235-236]. Кваліфікуючись як адміністративне питання, насилля у в'язниці з боку наглядачів не лише могло бути елементарно непоміченим, але й взагалі не підпадало під юрисдикцію суду. Й, тим не менше, умови для реалізації неналежного відношення до звинувачених були наявні [див.: 52, с.235-236]. Іноді тюремники давали ув'язненим поради щодо того, які показання краще надати та які зізнання суд вже отримав від інших звинувачених. Крім того, фіксуються звинувачення тюремників в тому, що вони

повідомляли владі характер поведінки ув'язнених [див.: 59]. Після свого останнього абсолютно формального зізнання 24 грудня 1663 р. Анна Ролеффес подякувала за добре відношення до неї та гарні умови утримання: «Вона побажала вічного блаженства та радісного Нового року Вищому суду та судовим службовцям. Судові службовці добре до неї ставилися і добре її утримували. Вона мала достатньо їжі та питва, більше ніж їй іноді хотілося. Бог відплатив би за це щедро» [31, с.145]. Слова, що пролунали від людини, яка прожила пів року в незрозумілих, але точно важких умовах в'язниці, пережила психологічні та фізичні тортури та визнала себе слугою Диявола, не можуть відображати реальних умов утримання звинувачених у відьомстві.

Покарання Анни Ролеффес було замінено зі спалення живцем на відрубання голови із подальшим спаленням тіла. Суд позиціонує таке рішення як акт милосердя, дарований за те, що звинувачена протягом багатьох допитів стверджувала, що кається. В випадку, якщо злочини відьми вважались занадто гидкими, до покарання додавались побої. Після обрубання голови тіло відьми привселюдно спалювалось на місці страти [див.: 59]. Страта Темпл Аннеке відбулась 30 грудня 1663 р. після того, як вона в останньому своєму зізнанні підтвердила всі перелічені вище злочини. В статті 102 Кароліни прописана процедура винесення судом остаточного вироку. Зазначається, що судді, шеффени та судові засідателі мають ретельно обстежити та обговорити всі процесуальні заяви, що були накопичені впродовж усього судового провадження по окремій справі. Створений врешті в письмовому вигляді вирок має базуватись на розумінні положень кримінального кодексу Карла V та індивідуальних особливостях конкретної справи [4]. Підстави для страти, сформульовані в Фоліо 45, абсолютно відповідають тим, що містились в листі від вчених університету. Страти відьом за своєю формою були жахливою, але виставою, що включала: підняті платформи, на яких все відбувалось, ймовірні фінальні зізнання й останні слова відьми, іноді – колективну страту одразу декількох відьом. Примітно, що «перемога» християнського світла над диявольською темрявою, яку мали

декларувати страти відьом, в реальному житті сприяла формуванню й закріпленню пам'яті про чаклунство [див.: 59]. Не повинно було пройти багато часу перед тим, як в публічний простір (зокрема, на ринок) потрапляли брошури й листівки, що офіційно мали нагадувати людям про ворожість відьомства, але фактично ще більше закріплювали в пам'яті людей ці випадки [див.: 59]. Можна виділити низку показових зображень різних авторів, що демонструють як колективні страти відьом, так і індивідуальні страти adeptів магії: спалення відьом у Деренбурзі (жовтень 1555 р.) [23]; спалення матері й дочки, що вийшли заміж за Диявола (Берн, 1568 р.) [13]; утоплення Агати Штудлерін (Agatha Studlerin) у Цюриху в 1546 р. [29]; спалення Агнес Мушин (Agnes Muschin) у Бремгартені в 1574 р. [30] тощо. Друге зображення актуалізує тему методів передачі магичного досвіду, про що детальніше йтиметься в наступному розділі. Крім того, друге та четверте зображення пропонують сюжет спалення як один зі складових етапів історії відьми. В рамках тієї ж картинки ми бачимо також свідчення про те, що Агнес катували, а мати з дочкою відсвяткували в лісі весілля з Дияволом, потім підпали в поле зору правосуддя і врешті були страчені.

Таким чином, повністю розглянувши судовий процес над Темпл Аннеке, зробимо висновок, що вирок суду хоча юридично і було винесено лише наприкінці грудня 1663 р., але фактично він став очевидним, коли юристи Єнського університету надіслали рекомендацію допитати Анну Ролеффес із застосуванням тортур. Рішення про катування є фактичним вирок, адже передбачає, що вина Темпл Аннеке вже доведена і суду залишається лише отримати її зізнання та подробиці справи. На підставі всього сказаного вище, ми можемо зробити висновок, що два вирішальні рішення в справі Темпл Аннеке – допитати її із застосуванням тортур та засудити до смертної кари були ухвалені суддям Брауншвейгу, за рекомендації юристів Єнського університету.

РОЗДІЛ 3. ІДЕНТИЧНОСТІ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКІВ: ОБРАЗИ ТА ВЗАЄМОДІЇ

Протоколи справи Анни Ролеффес демонструють фантазії, потреби та проблеми певних членів ранньомодерного суспільства: від судових чиновників, юристів, лікаря й писця до свідків та звинуваченої. Система їхньої комунікації, що вибудовувалась примусово, спродукувала цікаві сюжети, що потребують окремого розгляду. Тому в рамках цього розділу ми звернемося до деяких прикладів взаємодій окремих персоналій й, таким чином, наблизимось до розуміння ідентичності осіб, що фігурують у записах справи Темпл Аннеке.

3.1. Колізії як результат комунікації звинуваченої та свідків із представниками суду. Вивчення специфіки нашого основного джерела, контекстуальних особливостей його створення та основних подій, що пропонуються в його інтерпретації, дає підстави звернутись до спроб реконструкції ментальності учасників гоніння. В першій частині ми апелюватимемо до деяких сюжетних ліній змісту справи Анни Ролеффес, маючи на меті дізнатись більше про її дійових осіб та їхнє сприйняття судового процесу.

Л. Ропер зауважує, що впродовж усього процесу мала місце певна система взаємовідносин між слідчим та відьмою, що обумовлювала створення фантазійних конструктів, пізніше прописаних у судовому вирокі [див.: 59]. Тому вважаємо актуальним звернутись до голосів слідчих, що стримано, побіжно й вкрай умовно, проте все ж проглядають з судової документації. Вище, оглядаючи композицію процесу над Темпл Аннеке, ми зауважували, що в справі зафіксовано один допит із демонстрацією знарядь тортур (21 та 22 жовтня 1663 р.) [31, с. 84–94] та один допит із катуваннями (22 жовтня 1663 р.) [31, с. 98–105]. До цього відбулось два окремих допита звинуваченої – 1 липня [31, с.14–23] та 24 серпня 1663 р. [31, с. 71-78] і низка очних ставок Анни Ролеффес із свідками на предмет розбіжностей в їхніх показаннях: 8 липня (Ганс Тімман) [31, с.27–31], 9 липня (Аутор Баренсдорф) [31, с.27–31], 20 липня (Геннінг

Ваддріан (Henning Vaddrian)) [31, с.36-38], 7 серпня (фрау Гілле Фоге, Висока графиня Лере (Frau Hille Voge, the High Countess of Lehre)) [31, с.46–47], 8 серпня (Геннінг Ролеффес) [31, с.57–61], 12 серпня (Гайнріх Кордес) [31, с.63–65]. Після свого «зізнання» під тортурами Анна Ролеффес була допитана ще декілька разів, адже, як наголошувалось вище, слідчі мали отримати зв'язну картину її злочинів: 26 жовтня [31, с. 106], 27 жовтня [31, с.113–116], 4 листопада [31, с.119–123]. Ми наводимо ці дані для того, аби продемонструвати, що Темпл Аннеке досить активно була залучена до створення версії своїх злочинів і, відповідно, кожної очної ставки або допиту відбувався діалог між відьмою та слідчим. Вище ми наголошували на тому, що питання складались заздалегідь, що створювало сприятливі умови для розлогого пояснення звинуваченою особою обставин свого злочину. Але, окрім цього формального аспекту, ми також говорили і про психологічний тиск, якому піддавались відьми. Далі, посилаючись на текст, актуалізуємо питання психологічного тиску слідчого по відношенню до звинуваченої:

1) Під час очної ставки Ганс Тіманн заявив, що звинувачена бреше і він тільки цього ранку присягнув у протилежному. Далі бачимо наступний запис: «Ув'язнена непохитно стояла своєму запереченні. Але коли з нею серйозно поговорили і сказали їй, що вона має серйозно взяти це до серця, що вона має пам'ятати, що на небі є Бог, який бачить та знає все, що вона сама тільки що почула, що свідок сказав їй в обличчя, вона сказала, так, так, так, вона казала це, проте їй шкода, і вона не хоче робити це знову...» [цит. за: 31, с.28]. Як ми можемо інтерпретувати вираз «серйозно поговорили»? Ми не знаємо які саме слова та який тиск констатуються згадкою про ці «настановлення». Тим не менше, з цього прикладу, який є ілюстративним, проте не єдиним, ми точно можемо стверджувати, що слова свідка цінувались більше, ніж показання відьми. Отже, правда, з точки зору слідчого – це слова Ганса Тіманна, якого було оштрафовано за звернення до чаклунських послуг Темпл Аннеке, що точно не є маркером його блискучої репутації.

2) Аналогічну ситуацію спостерігаємо під час очної ставки Анни Ролеффес та фрау Гілле Фогє, Високої графині Лере – жінки, яка за власним бажанням звернулась по допомогу до Темпл Аннеке, щоб отримати інформацію про місцезнаходження шести дукатів, що зникли в неї. Спочатку Темпл Аннеке намагалась спростовувати твердження свідка, наголошуючи на своїх минулих показаннях, згідно яких вона просто порадила графині шукати дукати і за цю «корисну» пораду їй навіть віддячили грошима. Тим не менше, в рамках їхньої очної ставки зустрічаємо наступний запис: «Але згодом ув'язнену таким чином оточили, тому вона не змогла заперечити, що за половину вона отримала гроші та за іншу частину – льон, що вона вже не могла заперечувати, а мала зізнатися, що вона дала свідкові таку пораду, аби та щоранку уважно подивилася та гроші мають повернутись, бо вони були ще в домі» [цит. за: 31, с.47]. Ми вважаємо, що Темпл Аннеке намагалась недомовляти суду інформацію, яка, на її думку, могла бути компрометуючою. Тому твердження про те, що графиня приїхала до неї за порадою, а врешті заплатила за рекомендацію шукати є досить сумнівною. Цікаво, що врешті з'ясувалось (згідно свідчень графині), що гроші весь цей час знаходились у кишені штанів її чоловіка.

Отже, запропоновані вище приклади з тексту актуалізують висвітлену Л. Ропер проблему значного впливу слідчих на перебіг судового процесу. Окрім катувань, на використання яких необхідно було отримати спеціальний дозвіл, існували ще й інші методи впливу, завдяки яким слідчі змушували звинувачену корегувати показання відповідно до «істини свідків» [див.: 59]. Ми вже торкнулись площини «істини свідків», тому пропонуємо далі сфокусувати увагу на окремих колізіях. З огляду на те, що свідки, яких викликали до суду (тобто не позивачі) розповідали історії, що відбулись роки тому, ми не вважаємо доречним стверджувати, що вони дійсно були мотивовані звинувачувати Темпл Аннеке в своїх негараздах. За матеріалами міста Айхштетт актуальним є висновок, що місцеві рідко складали позови до суду, звинувачуючи певну людину в відьомстві та часто відмовлялись від ролі свідків у справах своїх сусідів. Паралельно із цим

констатується загальна емпатія по відношенню до відьом з боку родичів та сусідів, що реалізовувалась, зокрема, в акті передачі звинуваченим їжі. Прикладом протилежної специфіки є Басконія, де активізації знищення відьом сприяло місцеве населення [див.: 52, с.18]. Дж. Дюррант зробив висновок, що стереотип старої жінки – ворога сусідів, вирішення конфлікту з якою перейшло в площину суду над відьмою, не є актуальним для регіону Айхштетт [див.: 52, с.50]. На думку Дж. Дюрранта в показаннях відьом слід шукати нарис спільноти із її особистими, родинними, буденними й професійними інтересами та емоціями [див.: 52, с.69]. Тому, далі виділимо деякі сюжетні лінії, що вибудовуються з протоколів справи:

1) Геннінг Ролеффес з Вендена розповів, що рік тому Темпл Аннеке вдалось припинити мор овець. Крім того, свідок додав, що після цього він захворів і дав Темпл Аннеке три талери та гусака, проте ні вона, ні інша жінка-цілителька не змогли вилікувати його. Наразі він є здоровим, адже звернувся до кравця Йохена (Jochen) з Брауншвейгу. Важливо, що ще рік тому (орієнтовно під час перебігу описаних свідком подій) Геннінг Ролеффес звинуватив Анну Ролеффес у відьомстві, що змусило її звернутись до суду із позовом про наклеп. У Фоліо 1, яке, нагадаємо, є реконструкцією дослідників, ми не спостерігаємо негативної ноти свідка по відношенню до звинуваченої та не бачимо зв'язку між сюжетом, що виходить зі звернення Анни Ролеффес до суду та свідченнями Геннінга Ролеффеса проти неї рік потому. Під час свого першого допиту Темпл Аннеке підтвердила, що свідок захворів рік тому, зауваживши, що намагалась надати йому медичну допомогу, але гусака та три талера не отримала: «Каже, він не дав їй того, отримала лише пів талера, хоча він обіцяв їй 3 талери без гусака, тому що його мати мала віддати гусака, як шахрай сміє брехати так» [цит. за: 31, с.21]. Бачимо, що навіть в перекладі кінець репліки Анни Ролеффес лунає досить емоційно – вона спантеличена, як Геннінг Ролеффес може брехати, що заплатив їй, якщо це не так? В рамках цього ж допиту звинувачену запитали, чому вона не змогла допомогти свідку і, на нашу думку, відповідь абсолютно відповідає

стратегічній позиції Анни Ролеффес, якої вона дотримувалась аж до моменту катувань: «Каже, що не змогла допомогти, бо хвороба була занадто великою» [цит. за: 31, с.22]. Подальші показання Геннінга Ролеффеса, що представлені в Фоліо 18, Пітер Морттор та Барбара Демс вважають логічно й граматично заплутаними [див.: 31, с.57].

2) Тесля з Вендена Гайнріх Кордес вперше згадується в Документі В та розповідає історію про те, як Темпл Аннеке 9 років тому (показання дотуються 1662 р.) напилась із його помічником Штоффелем Юргенсом (Stoffel Jürgens) і, прийшовши до його, Кордеса, ліжка, повідомила, що мандрагора збирається залишити дім. Але, за умови, якщо свідок дасть Темпл Аннеке пів талера, вона може запобігти цьому. На ранок мала місце істерика його п'ятирічного сина, яка припинилась лише після того, як Юргенс знайшов Темпл Аннеке та пригрозив їй. Виділимо низку цікавих елементів: 1) на початку свідчень Кордес підкреслює, що його помічник товаришував із Темпл Аннеке (це ніби створює дистанцію між ним та звинуваченою та, одночасно, пояснює її присутність в його домі); 2) свідок демонструє своє різко негативне відношення до «чаклунської провокації» Темпл Аннеке наголошуючи на тому, що одразу відмовився від її пропозиції і навіть відвернувся від неї; 3) незважаючи на те, що з його слів вибудовується причинно-наслідковість щодо «чаклунської провокації» Темпл Аннеке, яку він впевнено відхилив та раптовою істерикою його дитини, але ж до суду він не звернувся 9 років тому. Чоловік знайшов метод пригрозити Темпл Аннеке і вважаючи, що отримав позитивний результат, вичерпав претензії до відьми; 4) згадка про мандрагору не відповідає поширеним уявленням про її властивості, проте показовим є факт згадки рослини, що впродовж століть утверджувала уявлення про свої надприродні властивості в контексті розгляду судової справи по звинуваченню в відьомстві. Дитина плакала після того, як пішла Темпл Аннеке. Одночасно з цим, вночі, Темпл Аннеке казала, що мандрагора може піти. Пам'ятаємо, що окрім реальних біохімічних властивостей (лікувальних та отруйних), які підтверджені сучасною медициною, побутувало

вкрай поширене уявлення, що ця рослина може кричати. З огляду на те, що її коріння нагадувало статуру людини, твердження Темпл Аннеке про можливість мандрагори «піти» є не прямими повторенням поширених уявлень, проте дотичними до них [55, 49]. Рік потому, відповідно, через 10 років після описаних подій і в розпал судового процесу проти Анни Ролеффес, Кордес ніби пригадав, що насправді дитина плакала тільки зранку, коли Темпл Аннеке пішла з його дому та наступної ночі. «За винятком того, що страждання його дитини в той час прийшли від Темпл Аннеке та знову пішли, свідок справді не міг сказати» [цит. за: 31, с.63] – заявив Кордес наприкінці дачі показань, підкресливши, таким чином, що вважає Темпл Аннеке джерелом описаної проблеми його сина. Під час очної ставки з Кордесом Анна Ролеффес певний час намагалась стверджувати, що не казала йому нічого щодо мандрагори і навіть не знає як та вигадає. Проте, врешті, внаслідок описаного вище механізму «переконання», в протоколах з'явився наступний запис: «На це вона відповіла, коли Різдва Троянду і алое в невеличкій тканині, в ім'я Бога, залишаєш під підвіконням, так щоб воно не могло затвердіти, мандрагора не може піти геть. Та цьому вона навчилася від Ганса Кюкенюса з Туне...» [цит. за: 31, с.65]. Чи слід вбачати в її словах саме визнання звинуваченою чаклунського контексту її дій? Це залишається незрозумілим, проте, ми точно знаємо, що відповідаючи на наступні запитання жінка стверджувала, що не нанесла сину Кордеса шкоди. Згідно її версії, в дитини були глисти і саме завдяки медичним рекомендаціям, які вона передала через Юргенса, дитині стало краще. Слід звернути увагу на те, що останній практичний момент, який є суттєвим, не знайшов будь-якої рефлексії (погодження або заперечень) з боку Кордеса. Суд нагадав звинуваченій, що дитині стало краще після того, як до неї прийшов Юргенс (бачимо ніби натяк на те, що будь-які ліки не встигли б ще подіяти). Крім того, у своїх показаннях Кордес не згадував про те, що в його дитини до та після цього епізоду були проблеми зі здоров'ям.

3) Пам'ятаємо описаний вище епізод про викрадені речі Ганса Тіманна. Під час допиту Анни Ролеффес суд намагався змусити її розповісти, що саме було зроблено нею на адресу злочинця, що вкрав речі свідка. Але ми нічого не знаємо про цього крадія, окрім того, що розповіла про нього звинувачена. Ми не маємо імені цієї людини, не знаємо місця його проживання та позбавленні записів які б свідчили про будь-яку зацікавленість суду в цьому злочинці. Тим не менше, як вже зауважувалось вище, маємо низку прикладів звернень Вищого суду Брауншвейгу до юрисдикцій інший міст аби знайти та допитати осіб, що вважались корисними для провадження цієї справи. Володіючи свідченнями Агнеси Ґратен (Agnesa Graten), дружини Ганса Дієтгена (Hans Dietgen), що так само як і Тіманн мешкала на Кайзер Стріт в Брауншвейзі, ми все одно не можемо знати напевно, чи була людина, яку Агнеса згадує в своїх показанням справжнім крадієм. Вона розповіла, що знала про викрадені речі свого сусіда та знайшовши в Мартіна Ріхтера (Martin Richter) речі, які на її думку були частиною викраденого комплекту Тіманна, навіть розповіла про це низці офіційних осіб. У вирокі Анни Ролеффес зазначається, що вона, окрім усього іншого «...катувала крадія, який обікрав Тіманна» [цит. за: 31, с.148], проте ми не знаємо, чи шукав та чи допитував суд цю людину. Більше того, з цитати бачимо, що суд навіть не називає імені злочинця, обмежуючись описом функції, за якою той запам'ятався.

4) Анна Графен, дружина Кордта Фелте (Cordt Velte), яка порадила згадуваному вище Тіманну звернутись по допомогу до Темпл Аннеке, аби знайти викрадені речі, очевидно, намагається дистанціюватись від звинуваченої. З показань свідка складається враження, що вона знала Темпл Аннеке виключно як людину, що має певні медичні компетенції та не відзначилась забороненими практиками.

5) Доротеа Мердорфф (Dorothea Mehrdorff), дружина місцевого солдата Ганса Генкельманна (Hans Henkelmann), що мешкала по сусідству із Тіманном в Брауншвейзі, розповідає, що вперше познайомилась зі звинуваченою коли друга була змушена шукати прихисток на ніч. Зі слів жінки здається, що вона не

виступала в якості первинного ініціатора товариства зі звинуваченою в чаклунстві. Обставини та рекомендація знайомої змусили її надати прихисток Темпл Аннеке і, відповідно, певна частина відповідальності за наявність такого знайомства автоматично перекладалась на них. Крім того, вона розповіла, що Темпл Аннеке давала рекомендації щодо лікування її чоловіка. Коли свідка було запитано, як часто вона відвідувала Темпл Аннеке, жінка продовжила перекладати відповідальність за своє знайомство та переміщення на обставини й інших людей: 1) їздила в Гарксбюттель до сина звинуваченої з побутових потреб; 2) це взагалі не вона привела графиню до звинуваченої, а інша жінка – дружина пекаря; 3) навіть не знає про що тоді розмовляли звинувачена, графиня та дружина пекаря. Але, окрім її слів, ми також можемо звертатись до показань інших осіб, де Доротеа Мерддорфф фігурує. Так, наприклад, графиня, про випадок якої ми говорили трохи детальніше вище, не сказала жодного слова про дружину пекаря, проте прямо заявила, що зв'язок зі Темпл Аннеке встановила за допомоги солдатської дружини [цит. за: 31, с.46]. Крім того, під час допиту звинувачена не обмовилась про якусь дружину пекаря, проте, коли її запитали, чи добре вона знає солдатську дружину з Райхен Стріт (Reichen Street), яку називають «Henkelmannische» [цит. за: 31, с.11], відповіла, що добре знайома із нею вже тривалий час.

б) Ми пам'ятаємо, що вперше Темпл Аннеке розповіла про свої книжки, на які спиралася в лікувальних практиках, під час першого допиту. На нашу думку вкрай примітно, що єдиною людиною, яка згадала про книги звинуваченої був вчитель, його звали Ганс Ізензе і на момент допиту він навчав дітей в Harxbüttel й жив на фермі сина Темпл Аннеке. Розглядаючи перебіг судового процесу ми вже звертатись до показань цієї особистості. Наразі, на хвилі виявлення тенденції дистанціювання свідків від Темпл Аннеке даємо, що така специфіка є характерною й для поведінки вчителя. Ймовірно, його могли зацікавити її книжки і вчитель навіть мав нагоду подивитись на них ближче, таким чином запам'ятавши про них: «Також у неї були дві великі книги і одна маленька, з якої

було вирвано кілька сторінок. В них були написані базові речі про озноб, про те й інше, про коней і тому подібне, він не міг згадати все» [цит. за: 31, с.39]. Отже, свідок заявляє, що хоча і жив на фермі сина звинуваченої, але мав з нею контакт на лише на рівні привітань. При цьому, вчитель знав, що в одній з книг було вирвано деякі сторінки і навіть почав коротко характеризувати зміст книжок. Можемо припустити, що він був краще знайомий із Темпл Аннеке, проте вирішив не компрометувати себе.

7) Розлогий сюжет бачимо з історії Анни Тіммерманн (Anna Timmermann), дружини свинопаса Ганса Волтера (Hans Wolter) з Бехтсбюттелю (Bechtsbüttel), родина якої близько восьми років тому мешкала в Гарксбюттелі. Згідно свідчень дружини свинопаса після сварки її сина (дитині було близько восьми років) з Темпл Аннеке, в них почала гинути домашня худоба, зокрема корова та поросся. Жінка не наполягає на наявності взаємозв'язку між цими двома фактами, проте підкреслила, що в їхніх сусідів худоба залишилась здоровою. Невдовзі захворів і сам хлопчик, який образив Темпл Аннеке. За словами Анни Тіммерманн, коли їх з чоловіком не було вдома, Анна Ролеффес принесла хворій дитині грушу, з'ївши яку в дитини почались сильні болі. Жінка зауважує, що той єдиний шматочок груші, яку хлопчик не з'їв, був чорним. Дружина свинопаса зауважує, що в подальшому вони часто кликали Темпл Аннеке до свого сина (за гроші або їжу) з надією, що та вилікує дитину. На підставі отриманих свідчень суд склав новий перелік запитань і допитав Анну Ролеффес вдруге. На питання, чи не сказала вона сину Ганса Волтера, який її образив, що він пошкодує за це, Темпл Аннеке дала стверджувальну відповідь. Звинувачена пояснила, що така її репліка була не загрозою, а попередженням. Перед тим, як хлопець її образив, Темпл Аннеке зробила йому зауваження через те, що він та інші діти били один одного та кидали в очі пісок. Тобто, наступна фраза Темпл Аннеке стосувалась того, що хлопець може нашкодити собі, якщо буде так поводитись. Подібного роду логічні пояснення Темпл Аннеке давала і у відповідь на інші показання свідків, не пов'язуючи таким чином ці події з чаклунством. Смерть декількох тварин цієї

родини звинувачена вважала наслідком природніх обставин. Судячи із показань Анни Ролеффес, її дивували запитання, які стосувались подій 6-8 річної давнини. Наприклад, Темпл Аннеке здивувало, чому вона повинна пам'ятати, чи не померла одна корова в Байєнроді (Beienrode), коли Ганс Волтер поїхав туди 6 років тому. Хворобу сина свинопаса звинувачена пояснила тим, що він звихнув ногу. Коли до жінки почали застосовувати тортури, вона дала ті відповіді, що задовільнили суд, тобто «зізналась» в усьому.

8) Хрїштофф Рїкманн (Christoff Rieckmann) з Туне вперше згадується в листі, що був надісланий від юрисдикції Нойбрюка, в межах якої мешкала ця людина. Минулого літа Рїкманн разом з дружиною та дітьми тяжко захворіли. Зазначається, що через хворобу вони не відчували владу над своїми кінцівками та страждали від важкості в голові. Коли родина вирішила, що причина їхньої біди коріниться в чаклунстві, Рїкманн звернувся Темпл Аннеке та отримав від неї наступні рекомендації: «Тож ми хотіли викликати його сьогодні і допитати стосовно цього, того, хто засвідчив, що він мусить зізнатись, що він та його власні були вилікувані цією жінкою і тоді вона сказала, що цю хворобу дали йому злі люди. Після того як було застосовано певні засоби, незабаром до будинку Рїкманна мав прийти винуватець, аби позичити що-небудь» [цит. за: 31, с.56]. Отже, з цих свідчень ми бачимо дещо нову версію заклику до Темпл Аннеке, що був мотивований хворобою. Свідок згадав не ті рекомендації, які вони отримали щодо засобів лікування, а саме метод ідентифікації джерела магїчної шкоди. Отже, з його показань звинувачена виступає в ролі людини, що може розпізнати магїчну шкоду та допомогти звільнитись від неї відповідним чином.

9) Також, з Нойбрюка до Брауншвейгу були надіслані показання, які дав під тортурами мірошник Хрїштофф Майніке (Christoff Meinicke). Якщо його катували, можемо припустити, що мірошнику дісталась участь, убезпечитись від якої активно намагались інші свідки. Ймовірно, суд вирішив, що чоловік сам почав практикувати магїю, навчившись цьому від Анни Ролеффес. За версією

Майніке, яка демонструє його бажання зняти з себе якомога більше відповідальності, Темпл Аннеке сама прийшла до нього та, скориставшись важким положенням, запропонувала «рецепт успіху»: «І оскільки він згадав, серед усього іншого, що в цей неспокійний час не було прибутку, ця жінка відповіла: «Не хвилюйся, я допоможу тобі, щоб ти отримав з млина достатньо борошна, так, так багато, що люди будуть боротись між собою за це» <...> Вона дістала половину буханки хліба, сухе яблуко, кілька дуже маленьких корінців, безбожно наказала йому зашити це в свій одяг та, щоб постійно було в теплі, носити на тілі» [цит. за: 31, с.55]. Далі мірошник намагався довести, що він не піддався спокусі і викинув необхідні атрибути туди, де їх знайшли під час обшуку. Отже, Хрїштофф Майніке під тортурами вдався до такого кроку, якого не зробила Анна Ролеффес – почав перекладати відповідальність на справжнього адепта зла. Коли суд запитав у звинуваченої про даний епізод, вона, вже зізнавшись під тортурами, що є власністю Диявола, розповіла, що одним з атрибутів, який вона дала мірошнику, був плодовий міхур. Якщо це було правдою, таке доповнення суттєво пояснює чому мірошника було допитано із застосуванням тортур, адже така вкрай специфічна знахідка могла бути інтерпретована в рамках відьомського контексту. Додамо, що згідно слів мірошника його клієнти дійсно почали битись за борошно, проте це не позначилось суттєво на його матеріальному положенні. Отже, здається, що Майніке намагається підкреслити, що він не мав зиск від чаклунства Темпл Аннеке, але чаклунство було і, відповідно, звинувачення, що висуваються на його адресу мають відноситись саме до неї.

Вище ми намагались обґрунтувати спостереження щодо бажання свідків дистанціюватись від Темпл Аннеке в процесі дачі показань. Далі необхідно розвинути думку про неубезпеченість жодної категорії населення від звинувачення в чаклунстві, пояснивши таким чином обґрунтованість позиції свідків. Таку ініціативу вважаємо можливим реалізувати через більш

розширений огляд специфіки гендерного питання, наголосивши на чоловіках-відьмах, що очевидно, не були старими, хитрими та безплідними удовами.

Стара жінка могла бути більш вразливою, ніж чоловік, проте не завжди. Іноді бідні чоловіки так само як і жінки могли бути позбавлені фінансових, соціальних та освітніх ресурсів. Крім того, маємо низку прикладів спалахів полювання на відьом, зокрема в Трірі, коли статус, освіта та гроші не захистили від страти по звинуваченню в чаклунстві [див.: 60, с.13]. «Здається, що Сатана оселився в Трірі» – зазначив у своєму листі 1598 р. Йоганнес Рекшенкель (Johannes Reckschenkel) – поважний клірик з Кельну [цит. за: 66, с.76]. В різних частинах Європи зустрічались окремі групи чоловіків, що спеціалізувались на виявленні злих відьом, зціленні та захисті людей, спілкуванні з духами й, в цілому, нешкідливій магії [див.: 60, с.15]. В багатьох європейських селах мали місце намагання людей захистити своїх місцевих чаклунів від владних авторитетів, адже ті вважались безпечними та корисними. Очевидно, що актуальними також були й сценарії, коли такі «нешкідливі чарівники» ставали вразливою категорією й піддавались дияволізації [див.: 60, с.16]. Показовим прикладом можуть бути бенанданті – популярні персоналії досліджень К. Гінзбурга. Свідчення про фріульські процеси над так званими бенанданті фіксуються з другої половини XVI ст. В даному випадку мова йде про живий аграрний культ, сприйняття якого за пів століття зазнало різкої зміни. На початковому етапі бенанданті розповідали, що народились в плодовому міхурі, через що отримали сили і зобов'язання боронити врожай та християнську віру від темних сил – живих мерців або відьом. Дослідник наголошує на тому, що для селян Фріулі чаклунство було насадженим міфом і знаходилось набагато подальше від їхнього світосприйняття, ніж вірування бенанданті. Але примус став тим інструментом, який дозволив місцевій інквізиції перетворити бенанданті на відьом [див.: 54, с.124].

Гендер не нівелювався в ході переслідувань відьом у ранньомодерному Лоррейні, проте гендерний розрив було подолано місцевою владою заради

проведення єдиного формату суду. Чоловіків не спокушав Диявол, але елемент обміну був присутній, адже чоловіки, згідно їхніх свідчень, отримували від Диявола гроші та обіцянки допомогти стати заможними, або вгамувати дружину, або вирішити судову справу тощо [див.: 46, с.49-50]. В регіоні Ргіне-Мойзе (Rhine-Meuse) більшість чоловіків, яких було звинувачено в чаклунстві, розглядались як відьми через свої дії та репутацію, але не через зв'язки із жінками, що вважались відьмами. Тим не менше, зв'язок із людиною, яку було звинувачено в чаклунстві загрожував відповідною підозрою та аналогічною долею. Члени родини, побутові помічники, сусіди – усі знаходились в зоні ризику, адже відьомство передавалося не через кров, а через вплив та знання [див.: 66, с.83–84]. Визначення змісту уявлень про гендер замало, адже дослідники мусять шукати персоналізовані характеристики конкретних осіб, що їх цікавлять [див.: 51, с.101]. Поряд з цим, в своїх дослідженнях історики наводять випадки, коли соціальний профіль типової відьми певної географічної локації був не результатом життєвих практик конкретних людей, а «виключно побічним продуктом процесу допиту» [див.: 51, с.104]. Базуючись на результатах вивчення англійських матеріалів, Малкольм Гескілл стверджує, що сенсом засудження чоловіків-відьом – слуг Диявола, було не стільки уявлення про те, що вони почали наслідувати жінкам. Головна ідея – відхилення від гендерних «норм» поведінки [див.: 53, с.184].

Отже, ми вважаємо, що система образів та взаємодій, яка вибудовується з протоколів справи Анни Ролеффес має низку точок перетину із культурним контекстом доби. Апелюючи до тексту та дослідників ми побачили, що навіть локальний випадок може мати свої історичні відповідники. Однозначно самосприйняття слідчих та свідків включало розуміння магії як частини буття, але поряд із засуджувальною позицією перших, на нашу думку, чітко простежується вкрай компромісний погляд других, який ті, з метою самозбереження, активно намагались прихвати від суду.

3.2. Ідентичність звинуваченої: Анна Ролеффес та Темпл Аннеке.

Завершуючи роботу хочемо підсумувати інформацію, якою ми володіємо стосовно Анни Ролеффес. Вище мова йшла скоріш про те, в яких умовах вона була змушена функціонувати, проте аспект ідентичності відьми залишився невисвітленим. Весь попередній матеріал дозволяє провести межу між відьмою Анною Ролеффес в офіційній конотації суду та нестандартним експертом Темпл Аннеке, про яку розповідали свідки. Метою даного підрозділу буде аргументувати таку диференціацію і, найголовніше, наблизитись до визначення образу цієї жінки відповідно до її сприйняття власної ідентичності.

Описаний вище комплекс записів справи Анни Ролеффес є значним, тим не менше, в жодному з документів ми не знайшли опису її зовнішності. Єдине, що допомагає візуалізувати звинувачену особу – стать та вік (за висновком Пітера Мортон та Барбари Демс, їй було біля 63 років) [див.: 56, с.13]. І цього, вкупі з інформацією про те, що вона була вдовою та надавала медичні послуги, вже достатньо, аби, в рамках контексту ранньомодерної Німеччини, Анна Ролеффес сприймалась дотичною до секти Диявола. Проте, ми маємо ще низку фактів з біографії звинуваченої, які могли бути інтерпретовані як свідчення її девіацій. Інформація, яка наводиться в минулих частинах роботи, засвідчила, що соціальна павутина, в якій Темпл Аннеке була відома, включала представників низки сусідніх географічних локацій в межах Нижньої Саксонії. Крім того, ми зустрічали свідчення про те, що жінка брала платню за свої послуги, вживала алкогольні напої та володіла книгами. Далі зупинимось на окремих позиціях більш детально, визначимо їхню контекстуальну специфіку і, таким чином, обґрунтуємо висунуте твердження щодо актуальності образу Темпл Аннеке в «демонічній системі».

Почнемо з віку й, відповідно, старості. В науковій літературі має місце теза про те, що старою в ранньомодерний період вважалась жінка, яка втратила біологічну можливість народжувати дітей. Останню свою дитину ранньомодерні жінки північно-західної Європи народжували приблизно в віці 40 років [Збірка].

І хоча ця довідка є вкрай узагальненою, її сенс виявляється актуальним в рамках специфіки полювання на відьом. Зокрема, найрозповсюдженішим сюжетом чаклунства в Аугсбурзі, за висновком Л. Ропер, було викриття породіллею чаклунства няні своєї новонародженої дитини та звинувачення другої в відьомстві за нанесення шкоди їй, або немовляті [див.: 58, с. 202]. З одного боку бачимо жінку, здатну народити й годувати дитину, підтримуючи її життя, а з іншого – безплідну відьму, яка втручається в процес годування дитини рідною матір'ю, підсипаючи отруту. Нянею в родині, де щойно народилась дитина, зазвичай працювала жінка похилого віку, в якої не було дітей, або були, проте народились поза шлюбом [див.: 58, с. 211–215]. Важливо розуміти, що поняття старості та вдівства не були для ранньомодерного суспільства синонімічними. Високий рівень смертності в Європі початку Нового часу обумовив ситуацію, в якій значна частка вдів ще мали можливість народжувати дітей. Більше того, сценарій за яким людина пережила втрату свого шлюбного партнера стосувався значної частини населення. «Зловісна стара в лахмітті» та «жадібна й розбещена жінка, яка всілякими методами схиляє до розпусти чоловіків» – два негативні образи ранньомодерних удів [див.: 67]. Візуальні джерела ранньомодерного періоду зазвичай пропонують нам образ відьми, над якою немає чоловіка-господаря. «Жінок-відьом у цей час зображували, і, очевидно, боялися, як таких, що були позбавлені господаря» – зазначає з цього приводу Ч. Зіка, апелюючи до іконографічного доробку [70, с.257]. Окремішні та неконтрольовані жіночі спільноти були популярним сюжетом ксилографій з відьомської тематики. Одним з таких прикладів є гравюра 1493 р. авторства Ульріха Молітора, на якій представлено компанію з трьох жінок-відьом в момент прийому харчів [18]. Зустріч такої спільноти вночі, в компанії Диявола була одним з ключових уявлень про відьомство [див.: 70, с.257].

Отже, якщо в ранньомодерному суспільстві, особливо протестантському, шлюб мав велике значення для соціального положення людини, а факт вдівства накладав на неї певне негативне клеймо, постає питання щодо труднощів

укладання нового шлюбу. Анна Ролеффес була вдовою з 1641 р., тобто, приблизно, зі своїх 40 років. Слід розуміти, що перспектива повторного шлюбу диктувала проблематику, що не мала бути актуальною під час вступу в перший шлюб. Як ми побачили вище, мали місце реальні соціальні конструкти, через які вдова могла прагнути вступити в шлюб аби позбутись тиску з боку суспільства. Тим не менше, залишався можливим сценарій, за яким родина першого чоловіка, або дорослі діти перешкоджатимуть другому шлюбу жінки аби виключити можливість додаткових зазіхань у сфері власних майнових інтересів. Шлюб як важливий фактор економічних зв'язків та відносин вносив дисбаланс у закріплені алгоритми майнових зазіхань, додаючи до дітей від першого шлюбу, рідної родини та родини першого чоловіка нові суб'єкти права з боку родини другого чоловіка (у т.ч. і його можливих дітей від минулого шлюбу) [див.: 67]. Рівень економічного добробуту чоловіка зазвичай не повинен був суттєво змінитися після смерті дружини. Але коли помирав чоловік, жінка опинялась у обставинах самотійного пошуку засобів до існування. Стратегія подальшого життя в статусі вдови визначалась низкою обставин: наявністю дітей та їхнім віком, відносинами з родичами, політикою місцевої влади, родом діяльності померлого чоловіка, наявністю/відсутністю можливості отримати спадок та/або повернути назад свій посаг тощо. Фахівці констатують, що під час економічних негараздів зростала кількість дрібних крадіжок, вчинених удовами. Паралельно з цим, офіційно закріпленою була фінансова, релігійна, соціальна та юридична залежність жінок від чоловіків. Тому, зменшення в практичному житті рівня такої залежності могло обумовити певні додаткові можливості жінки, що в контексті полювання на відьом використовувалось не на її користь. Ми маємо розуміти, що життя пропонувало низку різних і часом схожих сценаріїв життя вдів, деякі з яких завершувались на вогнищах. Часто звинуваченими в чаклунстві були повії, удови, бідні жінки – тобто представниці найбільш вразливих соціальних груп [див.: 67]. Але не всі вдови були страчені й не всі відьми були вдовами. Вище ми мали можливість впевнитись в тому, що гендерний аспект

полювання на чаклунів є набагато ширшим, ніж просто визнання жінок від природи гріховними істотами.

Підставою для звинувачення в чаклунстві ставала лікувальна діяльність, що спиралась на народну медицину. В період, коли практики вчених лікарів-чоловіків почали набувати престижу, їхні більш чисельні «непрофесійні» колеги були сприйняті як опоненти і піддані дискредитації. На фоні таких нерівних баталій фахівцями констатуються значні зміни, що відбулись у загальному положенні європейських акушерок ближче до XVII ст. Це суттєво, адже до зазначеної умовної межі мали місце століття авторитету акушерок, що дуже часто підтримувався місцевою владою [див.: 47]. Сучасний німецький вчений Гайнріх Марцель обґрунтовував ідею зв'язку деяких трав із чаклунством. Навіть знання про рослини, що за своїми біохімічними властивостями здатні впливати на свідомість людини, зокрема, звіробій, мандрагора та полин були вкрай компрометуючими для ранньомодерної людини. Зберігання таких трав могло сприйматись як маркер дотичності до відьомства [див.: 57, с.146]. Джон Ріддл дійшов висновку, що тогочасна лексика відображає уявлення про тотожність образів чаклунства, відьми, отруєння, акушерки та травника [див.: 57, с.146]. Лікар, якому доручили зробити висновок щодо медичних компетенцій звинуваченої, спираючись на протоколи справи безкомпромісно заявив, що ефект, про який йдеться в записах не міг бути природнім. Основним аргументом Лаврентія Гізелера є апеляція до незнання ним низки компонентів, які ніби застосовувала Анна Ролеффес [31, с. 80–81]. Ми не можемо стверджувати, що Темпл Аннеке практикувала акушерську діяльність, адже жоден зі свідків не вказував на це. Однак, мав місце один епізод про який розповіла сама Анна Ролеффес. Відповідаючи на запитання стосовно речей та порад, які вона ніби дала мірошнику Хрїштоффу Майніке, звинувачена заявила: «... дала йому шматок хрещеного капюшона чи сукні, тієї маленької шкіри, яку деякі діти при народженні приносять із собою у світ і в якій більше не потребують, мірошник мав носити це на собі, щоб отримати багато клієнтів на млині» [цит. за: 31, с.76].

Згідно версії Темпл Аннеке, якимось вона допомагала безпритульній жінці, що народила в полі дитину в плодовому міхурі. Звинувачена заявила, що зняла з немовля цю «маленьку додаткову шкіру чи сукню» [цит. за: 31, с.76], коли купала його, а потім, охрестивши плодовий міхур разом з дитиною в Вендені, зберегла в себе. Які дії були вкладені в акт допомоги ми не знаємо. Темпл Аннеке могла прийняти вдалі пологи за фактом нагальної необхідності, при цьому не маючи відповідних знань для більш широкої практики. Можливо, Темпл Аннеке приймала пологи, проте не хотіла це афішувати. На користь цієї версії може свідчити те, що звинувачена встигла вчасно зняти плодовий міхур з дитини, завдяки чому немовля не задихнулося. В будь-якому разі фактом залишається те, що Темпл Аннеке вирішила зберегти плодовий міхур, надаючи цьому елементу важливе сакральне значення.

Працюючи із перекладом протоколів справи Темпл Аннеке, ми не можемо адекватно побачити лінгвістичні прийоми, що могли б відобразити певний «“обмежений код” комунікації» ('restricted code' of communication) [52, с.111], що вкорінився в місцеву специфіку. Реалізація цього коду часто припадає саме на етап заперечення звинуваченою особою своєї причетності до чаклунської спільноти. Дж. Дюррант зазначає: «Ці заперечення часто висловлювалися мовою католицької ортодоксії та ранньомодерних клятв: заклики до Ісуса, Бога, святих та Богородиці, аби вони виступили в якості свідків невинуватості підозрюваного; або як частина більш емоційної мови, підкріпленої сльозами – апеляції безпосередньо до слідчих...» [52, с.111]. Маємо підстави провести аналогію із показаннями Темпл Аннеке, в яких вона дуже часто апелювали до Ісуса Христа. Бачимо багато схожих рис між італійською справою в Модені та німецьким процесом над Анною Ролеффес у Брауншвейзі, тому, за допомогою порівняльного аналізу, виділимо ймовірні приклади ««обмеженого коду» комунікації» в контексті релігійної ідентичності звинуваченої. По-перше, Кьяра Сіньоріні, яку судили в 1519 р. по звинуваченню в чаклунстві, на початку слідства заперечувала не дії, які розглядались судом як доказ її вини, а саме їхнє

трактування. Жінка не заперечувала свою причетність до хвороби Маргерити Паццані, проте, згідно її слів, вона лише молилась Богу, аби той покарав зазначену особу за несправедливість, яку зазначали через неї Кьяра з чоловіком [див.: 41, с. 22–23]. Зосередивши фокус уваги на схожості позицій інквізитора та відьми, Карло Гінзбург продемонстрував, що обидві сторони були схильні визнавати втручання надзвичайних сил у перебіг земного життя. Кьяра розповідала, що до неї приходила Богородиця аби допомогти, а інквізитор бачив в словах жінки свідчення її зв'язку з демонічними силами [див.: 41, с.31]. Хоча Темпл Аннеке не вигадувала подібної історії про допомогу Мадонни, в якій достатньо було на місце добрих сил поставити злі, проте дуже часто в процесі допитів апелювала до Бога. Впродовж лише першого допиту вона зробила це 8 разів. Наведемо декілька прикладів з першого допиту Анни Ролеффес. Коли звинувачену запитали, як саме їй вдалось припинити мор худоби, вона описала рецепт ліків, додавши, що давала їх тваринам в ім'я Бога, а не Диявола. Також звинувачена наголошувала на тому, що негаразди, в яких її звинувачують були послані людям Богом: «...Бог повинен її врятувати, чи ніщо в світі не може загинути, як тільки через чаклунство, ніби Бог не міг послати це людям» [цит. за: 31, с.21]. Не менш важливою деталлю даної репліки є наголос Темпл Аннеке на тому, що Бог має її врятувати. Така компонента наявна в багатьох репліках Темпл Аннеке і, на нашу думку, належить саме їй, а не судовим чиновникам, чи писцю. Ще одним прикладом може слугувати наступний запис писця: «Каже, ні, вона не уклала договір, її дорогий Ісус Христос повинен врятувати її від цього, вона не має нічого спільного зі Злим Духом» [цит. за: 31, с.23]. Висновки К. Гінзбурга не є універсальними для всіх випадків ранньомодерного судочинства, проте взявши їх в якості робочої гіпотези, можемо спробувати зробити власні висновки стосовно світогляду відьми. Коли чиновник суду, використовуючи інквізиторську техніку допиту, намагався змусити Темпл Аннеке визнати причетність Диявола, вона казала, що все відбулось від Бога. Таким чином Анна Ролеффес показала, що вбачає втручання Бога в земні справи невід'ємною

умовою життя. Вона ніби хотіла таким чином показати до чийого табору належить. Зазначимо також, що в подальшому, коли Анна Ролеффес під тортурами визнала себе відьмою, вона продовжувала апелювати до Бога, проте вже із проханнями простити їй провину [31, с.144].

В своїх спогадах про Темпл Аннеке різні свідки побіжно згадували, що вона вживала алкогольні напої та могла прийняти пиво в якості платні за свої послуги. На офіційному рівні пияцтво розглядалось як особистий порок [див.: 70, с.501]. Крім того, в світському культурному контексті початку Нового часу пияцтво інтерпретувалось як загальноприйнятий елемент маскулінності [див.: 52, с.216]. Ймовірно, даний елемент також мав бути частиною специфіки сприйняття її судом та юристами. З протоколів бачимо, що свідки називають не її офіційне ім'я, а прізвисько – Темпл Аннеке, що стало відомо в межах їхньої соціальної павутини. Значна кількість людей початку Нового часу були відомі на місцевому рівні за своїми прізвисками або локацією, де мешкали. Це був період коли індивідуальність людини розумілась в контексті соціальних зв'язків, до яких вона була залучена [див.: 47]. Ідентифікуючи себе через відносини з іншими свідки вибудовували дистанцію між собою та Темпл Аннеке, адже, й чоловіки, й заміжні жінки могли потрапити під підозру суду як чаклуни. За аналогією, Анну Ролеффес могли асоціювати з ідентичністю матері, що додавало б до картини її ідентичності елемент спадкового чаклунства. З протоколів бачимо, що Анна Ролеффес бачила власний зв'язок із ідентичністю матері, яка передала їй медичні знання та книжки. Конкретний випадок подає нам селянку, що не узгоджує свої дії з чоловіками, вміє читати, володіє книжками та отримує матеріальний зиск від послуг, які надає. Для більшості свідків Темпл Аннеке була людиною з репутацією тієї, що потенційно може спробувати вирішити їхні проблеми (знайти вкрадені речі та вилікувати). Для судових чиновників Брауншвейгу та сусідніх юрисдикцій вона була частіше – «старою жінкою з Гарксбюттеля, що зветься Темпл Аннеке» [див., зокрема, 31, с.3] та, іноді, – «жахливою сумнозвісною жінкою» [див., зокрема, 31, с.55], що потрапила в фокус їхньої

уваги через свою «підозрілу справу» [див., зокрема, 31, с.3] та «підозріле ворожіння» [див., зокрема, 31, с.41]; для писця – «сумнозвісною жінкою» [див., зокрема, 31, с. 5], що він відмітив від себе в офіційному документі; для юристів Єнського університету – звинуваченою, наприкінці дозволу провести допит якої із застосування тортур вони зазначили «...тоді має статись те, що правильно» [31, с.82].

Встановити специфіку самосприйняття Анни Ролеффес надзвичайно складно, адже ми чуємо її слова через писця і в умовах допитів, де значна частина реплік – спроба самозбереження. Але якщо звернутись до показань свідків, можемо побачити, що свою діяльність вона не приховувала, навіть навпаки, зробила так, аби про неї розповідали знайомим та приїжджали в разі необхідності навіть з інших географічних локацій, навіть представники вищих станів (наприклад, фрау Гілле Фоге, Висока гафиня Лере). На рівні припущення скажемо, що це може бути свідченням симфонії сприйняття її більшістю свідків та нею самою й демонструвати різкий контраст із уявленням про її ідентичність з боку офіційних осіб. Отже, виділимо два образи цієї жінки: 1) Темпл Аннеке – добре відома селянка, яка, за версією свідків, може більше, ніж інші; 2) Анна Ролеффес – «власність Диявола» за рішенням Вищого суду м. Брауншвейг. «Аватар» цієї жінки єдиний, адже моделюється конкретними діями та фактами її буття – однаковими для неї, свідків та суду. Розбіжність образів виникає в момент їхньої інтерпретації відповідно до певних світоглядних конструктів та буденних завдань.

ВИСНОВКИ

На основі аналізу джерел та літератури нам вдалось:

1. Систематизувавши та вивчивши обрані джерела, продемонструвати необхідність проведення дослідження, звертаючись до симфонії нормативної бази та актових матеріалів із залученням візуальних зразків з публіцистики. Атрибуція протоколів справи Анни Ролеффес, в поєднанні із урахуванням теоретичних вимог щодо їхнього наповнення та методологічних особливостей роботи із джерелом, дозволили здійснити прочитання цих матеріалів відповідно до сенсів їхніх сучасників.

2. Визначити, що релігійні ідеї, якими еліти виправдовували полювання на відьом, мали свої конфесійні особливості та складну будову, проте не завжди мали реальний вплив на відношення населення до магії й відповідні практики. Як було продемонстровано в ході роботи, релігійні та юридичні рамки є занадто вузькими для характеристики ранньомодерних уявлень про відьомство. Але, окрема увага, яку богослови, судові чиновники, юристи та правителі приділяли проблемі відьомства, змушує утвердитись в думці, по-перше, про її актуальність в ментальності цих людей, а по-друге, в наявності підстав для реагування. Проведений огляд середньовічних правових документів дозволяє констатувати наявність такої проблематики поза періодом винищення чаклунів. Апелюючи до записів Брауншвейгу та зразків з історіографії, на рівні практик населення ми побачили актуальність середньовічного уявлення щодо відокремлення шкідливої магії від диявольської, в той час як офіційна демонологія початку Нового часу декларувала тотожність цих понять. В ході роботи ми встановили, що цивільні суди існували окремо від релігійних, але уявлення ранньомодерного суспільства в Німеччині про судочинство відповідало засадам других. В матеріалах справи Темпл Аннеке дуже детально продемонстровано процес встановлення практичної шкоди, яку вона нанесла, при відсутності судових позовів проти неї з боку населення. Таким чином, сценарій перебігу справи Анни

Ролеффес знаходить місце в своєму суперечливому контексті: на рівні невідповідності уявлень суду і населення та нетотожності юридичних й теологічних норм.

3. З'ясувати, що соціальні категорії виявились не менш суперечливими, ніж магичні, проте окремі версії знайшли своє місце в нашому джерелі. Ранньомодерні уявлення про гендер, вік, шлюб, вдівство, доступ до знань, механізми здійснення судочинства, комунікацію, трансляцію власної релігійності тощо є проблематикою історіографічного дискурсу й, поряд з цим, частиною інформаційного навантаження досліджуваного тексту. Джерело не мало на меті транслювати перелічені вище теми, адже є формальним документом юридичної звітності. Проте ми показали практично, що записи наповнено переліченими категоріями та змогли співвіднести їх із контекстуальними версіями дослідників, аби зрозуміти автентичний сенс текстових констатацій.

4. За допомогою бази, сформованої переліченими вище кроками, не просто переказати інформацію, яку декларують судові протоколи, а навести її системне осмислення відповідно до тих сенсів, які сучасники джерела вкладали в свої дії. Фактично суд притягнув до відповідальності особу, офіційно спираючись на показання тих, хто використовував її сумнівні, з точки зору суду, послуги. На прикладі справи ми побачили, що ранньомодерні уявлення про відьомство були не лише результатом напрацювань демонологів, а й продуктом життєвих практик тогочасного суспільства. Такі стереотипні уявлення як участь у Вальпургієвій ночі, наявність мітки Диявола на тілі відьми як символу їхньої угоди, нанесення чаклункою шкоди людям, худобі та врожаю, образ Диявола як чоловіка в чорному тощо, очевидно, були нав'язані слідчими. Певні послуги Темпл Аннеке все ж надавала, про що розповідали свідки, проте жоден з них перед початком процесу не прийшов до суду із відповідною скаргою. Отже, в ході вивчення цих записів ми побачили процес підлаштування фактів буденного під сконструйовані задовго до них демонологічні концепції. Тому основною рушійною силою цього

конкретного суду була інтерпретація життєвого досвіду населення відповідно до професійних завдань судових службовців.

5. Показати процес поглибленням судом відьомського потенціалу Анни Ролеффес й створення, таким чином, додаткових аргументів для визнання її винною. Розглянуті в рамках роботи прояви її ідентичності переосмислювались судом, що мав на меті викрити девіації в соціальній, гендерній, релігійній та професійній площинах. Отриманий врешті образ Анни Ролеффес – ворога християнського світу ґрунтувався на завданнях суду та самопрезентації звинуваченої. Крім того, з тексту вибудувались образи: батьків, які в реальному часі недуг своїх дітей шукали методи допомоги та через 8-10 років пам'ятали ці епізоди; людей, що дистанціювались у власних показаннях від звинуваченої, аби убезпечити себе; лікаря, який безапеляційно відхиляв природній характер лікувальних практик, що не знаходили місця в звичній для нього системі офіційної медицини; ката, слідчих та юристів, що виконували свою роботу – вибудовували істину, доводячи факт служіння Анни Ролеффес Дияволу.

Таким чином, здійснене в запропонованій дипломній роботі прочитання протоколів справи Темпл Аннеке, відповідно до методологічних особливостей роботи із цим різновидом джерела та часопросторового контексту їхнього створення, дозволило окреслити актуальний для Європи початку Нового часу культурний простір.

Список джерел та літератури

Джерела

1. Бомануар Ф. Кутюмы Бовези. // Антология мировой правовой мысли. В 5 т. Т. II. Европа: V-XVII вв. / отв. ред. Н. А. Крашенинникова. Москва: Мысль, 1999. с. 453-463.
2. «Здесь излагается то, что король англов Вильгельм установил со своими ближними людьми после завоевания Англии» // Антология мировой правовой мысли. В 5 т. Т. II. Европа: V-XVII вв. / отв. ред. Н. А. Крашенинникова. Москва: Мысль, 1999. с. 82-84.
3. Инститорис Г., Шпренгер Я. Молот ведьм. Санкт-Петербург: Амфора, 2007. 528 с. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=4787&p=1 (дата звернення: 12.05.2023).
4. Каролина: уголовно-судебное уложение Карла V. URL: <http://www.law-students.net/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=298> (дата звернення: 12.05.2023).
5. Саксонский капитулярый (между 775 и 790 гг.) // Антология мировой правовой мысли. В 5 т. Т. II. Европа: V-XVII вв. / отв. ред. Н. А. Крашенинникова. Москва: Мысль, 1999. с. 72.
6. Саксонское зеркало // Антология мировой правовой мысли. В 5 т. Т. II. Европа: V-XVII вв. / отв. ред. Н. А. Крашенинникова. Москва: Мысль, 1999. с. 437-445.
7. Салическая правда // Антология мировой правовой мысли. В 5 т. Т. II. Европа: V-XVII вв. / отв. ред. Н. А. Крашенинникова. Москва: Мысль, 1999. с. 32-45.
8. Указ Вильгельма I, отделяющий церковные суды от светских // Антология мировой правовой мысли. В 5 т. Т. II. Европа: V-XVII вв. / отв. ред. Н. А. Крашенинникова. Москва: Мысль, 1999. с. 84-85.
9. Эдикт короля Теодориха Остготского // Антология мировой правовой мысли. В 5 т. Т. II. Европа: V-XVII вв. / отв. ред. Н. А. Крашенинникова. Москва: Мысль, 1999. с. 50-55.

10. A daughter's memory of her mother's piety, Germany 1750 // *Ages of Woman, Ages of Man: Sources in European Social History, 1400-1750* / ed. by M. Chojnacka and M.-E. Wiesner-Hanks. London and New York: Routledge, 2002. 294 p.
11. A female magical practitioner, specializing in weather magic and freezing water, 1456 // *Witch Beliefs and Witch Trials in the Middle Ages: Documents and Readings* / ed. by P.G. Maxwell-Stuart. New York: Continuum International Publishing Group, 2011. p. 207-209.
12. A man blinded by magic, Berlin, 1446 // *Witch Beliefs and Witch Trials in the Middle Ages: Documents and Readings* / ed. by P.G. Maxwell-Stuart. New York: Continuum International Publishing Group, 2011. p. 197.
13. A Mother and Daughter are Tried and Executed as Witches in Berne, 1568, after Marrying the Devil and Celebrating a Wedding Feast in the Woods, pen and ink, coloured // Zika Ch. *The Appearance of Witchcraft: Print and visual culture in sixteenth-century Europe*. USA and Canada: Routledge, 2007. p. 202.
14. A woman executed in Konstanz, 1495 // *Witch Beliefs and Witch Trials in the Middle Ages: Documents and Readings* / ed. by P.G. Maxwell-Stuart. New York: Continuum International Publishing Group, 2011. p. 214.
15. Diatribe against a murderous witch, 1514 // *Witch Beliefs and Witch Trials in the Middle Ages: Documents and Readings* / ed. by P.G. Maxwell-Stuart. New York: Continuum International Publishing Group, 2011. p. 216-219.
16. Els from Merspurg and her dealings with the Devil, c.1450 // *Witch Beliefs and Witch Trials in the Middle Ages: Documents and Readings* / ed. by P.G. Maxwell-Stuart. New York: Continuum International Publishing Group, 2011. p. 200-202.
17. Excerpt from the Civic Regulations (Polizeiordnung) of Brunswick, 17th Century, under "Z" for Zauberei (sorcery) // *The trial of Tempel Anneke: records of a witchcraft trial in Brunswick, Germany, 1663* / ed. by P.-A. Morton. Toronto: Broadview Press, 2006. p. 152.

18. Female witches eating together, woodcut touched with red ink, in Ulrich Molitor, *Von den Unholden oder Hexen* // Zika Ch. *Exorcising Our Demons: Magic, Witchcraft and Visual Culture in Early Modern Europe*. Leiden and Boston: Brill, 2003. p. 258.
19. Georg Kress, The Three Hundred Women in the Territory of Jülich who Made a Pact with the Devil, Transformed themselves into Wolves, Killed Men, Children and Cattle and how Eighty-five were Executed on 6 May 1591 at Ostmilich near Jülich, woodcut, in broadsheet, *Erschröckliche und zuvor nie erhörte neue Zeitung ... im Landt zu Jülich uber drey hundert Weibs personen* // Zika Ch. *The Appearance of Witchcraft: Print and visual culture in sixteenth-century Europe*. USA and Canada: Routledge, 2007. p. 184.
20. Heinrich Institoris and Jakob Sprenger have their powers as inquisitors clarified in the face of objections from certain clergy and lay men, 1484 // *Witch Beliefs and Witch Trials in the Middle Ages: Documents and Readings* / ed. by P.G. Maxwell-Stuart. New York: Continuum International Publishing Group, 2011. p. 37-41.
21. Jörg Breu the Elder, Healing by Sorcery is an Unchristian and Diabolical Practice, woodcut, in Johann von Schwarzenberg, *Das Büchle Memorial das ist ein angedänckung der Tugent* // Zika Ch. *The Appearance of Witchcraft: Print and visual culture in sixteenth-century Europe*. USA and Canada: Routledge, 2007. p. 93.
22. Magical damage to crops, 1518–1519 // *Witch Beliefs and Witch Trials in the Middle Ages: Documents and Readings* / ed. by P.G. Maxwell-Stuart. New York: Continuum International Publishing Group, 2011. p. 220.
23. Master S G [?], Burning of Witches in Derenburg in October 1555, woodcut, in broadsheet, *Ein erschroekliche geschicht so zu Derneburg ... Im 1555. Jare ergangen ist* // Zika Ch. *The Appearance of Witchcraft: Print and visual culture in sixteenth-century Europe*. USA and Canada: Routledge, 2007. p. 181.
24. Payments to Meister Hans, executioner of Freiburg, 1454–1477 // *Witch Beliefs and Witch Trials in the Middle Ages: Documents and Readings* / ed. by P.G.

- Maxwell-Stuart. New York: Continuum International Publishing Group, 2011. p. 210.
25. Punishment for blasphemous superstition, Augsburg, 1469 // *Witch Beliefs and Witch Trials in the Middle Ages: Documents and Readings* / ed. by P.G. Maxwell-Stuart. New York: Continuum International Publishing Group, 2011. p. 209-210.
  26. Regula Meyerin Receives Money from a Devil called Lüzelhüpsch before her Bremgarten House in the Korngasse, 1574, pen and ink, coloured // Zika Ch. *The Appearance of Witchcraft: Print and visual culture in sixteenth-century Europe*. USA and Canada: Routledge, 2007. p. 203.
  27. The case of Anna Vöglin: theft and abuse of the Blessed Sacrament for the purposes of harmful magic, 1447 // *Witch Beliefs and Witch Trials in the Middle Ages: Documents and Readings* / ed. by P.G. Maxwell-Stuart. New York: Continuum International Publishing Group, 2011. p. 198-200.
  28. The effect of hydromancy in Jülich, 1486 // *Witch Beliefs and Witch Trials in the Middle Ages: Documents and Readings* / ed. by P.G. Maxwell-Stuart. New York: Continuum International Publishing Group, 2011. p. 211.
  29. The Execution by Drowning of Agatha Studlerin in Zurich in 1546, pen and ink, coloured // Zika Ch. *The Appearance of Witchcraft: Print and visual culture in sixteenth-century Europe*. USA and Canada: Routledge, 2007. p. 200.
  30. The Punishment and Burning of Agnes Muschin in Bremgarten in 1574, pen and ink, coloured // Zika Ch. *The Appearance of Witchcraft: Print and visual culture in sixteenth-century Europe*. USA and Canada: Routledge, 2007. p. 201.
  31. The trial of Tempel Anneke: records of a witchcraft trial in Brunswick, Germany, 1663 / ed. by P.-A. Morton. Toronto: Broadview Press, 2006. 174 p.
  32. Three workers of harmful magic burned at Worms, 1509 // *Witch Beliefs and Witch Trials in the Middle Ages: Documents and Readings* / ed. by P.G. Maxwell-Stuart. New York: Continuum International Publishing Group, 2011. p. 216.

33. Two witches beheaded at Hildesheim, 1496 // *Witch Beliefs and Witch Trials in the Middle Ages: Documents and Readings* / ed. by P.G. Maxwell-Stuart. New York: Continuum International Publishing Group, 2011. p. 215.
34. Two Witches Cooking up a Storm, titlepage woodcut, in Ulrich Molitor, *De laniis et phitonicis mulieribus* // Zika Ch. *The Appearance of Witchcraft: Print and visual culture in sixteenth-century Europe*. USA and Canada: Routledge, 2007. p. 19.
35. Witch and devil embracing, woodcut, in Ulrich Molitor, *De lamiis et pythonicis mulieribus* // Zika Ch. *Exorcising Our Demons: Magic, Witchcraft and Visual Culture in Early Modern Europe*. Leiden and Boston: Brill, 2003. p. 290.
36. Witch and Devil Embracing, woodcut, in Ulrich Molitor, *Von den Unholden oder Hexen* // Zika Ch. *The Appearance of Witchcraft: Print and visual culture in sixteenth-century Europe*. USA and Canada: Routledge, 2007. p. 22.

Література

37. Вступительные замечания к Каролине // *Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы* / под ред. В. М. Корецкого. Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1961. 952 с.
38. Германия // *Бич и молот. Охота на ведьм в XVI-XVIII веках* / состав. и предисл. Н. Горелов. Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2005. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/gorel/index.php (дата звернення: 12.05.2023).
39. Гинзбург К. Сыр и черви. Картина мира одного мельника жившего в XVI веке. Москва: РОССПЭН, 2000. 272 с. URL: https://royallib.com/read/ginzburg_karlo/sir_i_chervi_kartina_mira_odnogo_melnika_givshego_v_xvi_veke.html#0 (дата звернення: 12.05.2023).
40. Гинзбург К. Образ шабаша ведьм и его истоки // *Одиссей. Человек в истории*. Москва: Наука, 1990. С. 132-146. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/Ginz_ObrSch.php (дата звернення: 28.05.2023).

41. Гинзбург К. Колдовство и народная набожность: заметки об одном инквизиционном процессе 1519 года // Мифы-эмблемы-приметы: Морфология и история. Сборник статей / пер. с ит. и послесл. С. Л. Козлова. Москва: Новое издательство, 2004. с. 19-50.
42. Делюмо Ж. Ужасы на Западе / глава ред. совета П. Ф. Алешкин. Москва: Голос, 1994. 416 с.
43. Крашенинникова Н. А. Готские королевства // Антология мировой правовой мысли. В 5 т. Т. II. Европа: V-XVII вв. / отв. ред. Н. А. Крашенинникова. Москва: Мысль, 1999. с. 49-50.
44. Baroja J. C. Witchcraft and Catholic Theology // Early Modern European Witchcraft: Centres and Peripheries / ed. by B. Ankarloo, G. Henningsen. Oxford: Clarendon Press, 1993. p. 19-44.
45. Becker T. Walpurgis (Walpurigs) night // Encyclopedia of witchcraft: the western tradition. Vol. 1, A-D / ed. by R.-M. Golden, Santa Barbara: ABC-CLIO, 2006. P. 1178-1179.
46. Briggs R. Male Witches in the Duchy of Lorraine // Witchcraft and Masculinities in Early Modern Europe / ed. by A. Rowlands. Palgrave Macmillan, 2009. p. 31-51.
47. Childhood // Ages of Woman, Ages of Man: Sources in European Social History, 1400-1750 / ed. by M. Chojnacka and M.-E. Wiesner-Hanks. London and New York: Routledge, 2002. 294 p. URL: <https://drive.google.com/file/d/1hLq4W84gYLB-v9LkTntjBbwY6asQPzA5/view?usp=sharing> (дата звернення: 28.05.2023).
48. Clark S. Protestant Demonology: Sin, Superstition, and Society (C.1520-C.1630) // Early Modern European Witchcraft: Centres and Peripheries / ed. by B. Ankarloo, G. Henningsen. Oxford: Clarendon Press, 1993. p. 45-82.
49. Davidson J.-P. Mandrake // Encyclopedia of witchcraft: the western tradition. Vol. 1, A-D / ed. by R.-M. Golden Santa. Barbara: ABC-CLIO, 2006. p. 725-726.

50. Davies O. *Grimoires: A History of Magic Books*. Oxford and New York: Oxford University Press, 2009. 368 p.
51. Durrant J. *Why Some Men and Not Others? The Male Witches of Eichstätt // Witchcraft and Masculinities in Early Modern Europe / ed. by A. Rowlands*. Palgrave Macmillan, 2009. p. 100-120.
52. Durrant J.-B. *Witchcraft, Gender and Society in Early Modern Germany*. Leiden and Boston: Brill, 2007. 288 p.
53. Gaskill M. *Masculinity and Witchcraft in Seventeenth-Century England // Witchcraft and Masculinities in Early Modern Europe / ed. by A. Rowlands*. Palgrave Macmillan, 2009. p. 171-190.
54. Ginzburg C. *The night battles: Witchcraft & Agrarian Cults in the Sixteenth & Seventeenth Centuries*. Vol. 4. London: Routledge, 2011. 209 p.
55. *Mandrake // Historical Dictionary of Witchcraft*. Second edition / ed. by J. Durrant and M.-D. Bailey. Lanham, Toronto, Plymouth: The Scarecrow Press, 2012. p. 133.
56. Morton P.-A. *Introduction // The trial of Tempel Anneke: records of a witchcraft trial in Brunswick, Germany, 1663 / ed. by P.-A. Morton* Toronto: Broadview Press, 2006. P. 13–45.
57. Riddle J.-M. *Goddesses, Elixirs, and Witches: Plants and Sexuality throughout Human History*. New York: Palgrave Macmillan, 2010. 213 p.
58. Roper L. *Oedipus and the Devil: Witchcraft, sexuality and religion in early modern Europe*. London and New York: Routledge, 2005. 258 p.
59. Roper L. *Witch Craze: Terror and Fantasy in Baroque Germany*. New Haven and London: Yale University Press, 2004. 376 p. URL: <https://drive.google.com/file/d/1TWo1NDPWifuFjtxrFvSsujB2Q80MpnZy/view?usp=sharing> (дата звернення: 12.05.2023).
60. Rowlands A. *Not ‘the Usual Suspects’? Male Witches, Witchcraft, and Masculinities in Early Modern Europe // Witchcraft and Masculinities in Early Modern Europe / ed. by A. Rowlands*. Palgrave Macmillan, 2009. p. 1-30.

61. Rowlands A. *Witchcraft Narratives in Germany: Rothenburg, 1561-1652*. Manchester and New York: Manchester University Press, 2003. 248 p.
62. Sharpe J. *The Demonologists // The Oxford Illustrated History of Witchcraft and Magic* / ed. by O. Davies. Oxford: Oxford University Press, 2017. p. 65-96.
63. Schulte R. *Men as Accused Witches in the Holy Roman Empire // Witchcraft and Masculinities in Early Modern Europe* / ed. by A. Rowlands. Palgrave Macmillan, 2009. p. 52-73.
64. Tedeschi J. *Inquisitorial Law and the Witch // Early Modern European Witchcraft: Centres and Peripheries* / ed. by B. Ankarloo, G. Henningsen. Oxford: Clarendon Press, 1993. p. 83-118.
65. Voltmer R. *The Witch Trials // The Oxford Illustrated History of Witchcraft and Magic* / ed. by O. Davies. Oxford: Oxford University Press, 2017. p. 97-133.
66. Voltmer R. *Witch-Finders, Witch-Hunters or Kings of the Sabbath? The Prominent Role of Men in the Mass Persecutions of the Rhine-Meuse Area (Sixteenth–Seventeenth Centuries) // Witchcraft and Masculinities in Early Modern Europe* / ed. by A. Rowlands. Palgrave Macmillan, 2009. p. 74-99.
67. *Widowhood and old age // Ages of Woman, Ages of Man: Sources in European Social History, 1400-1750* / ed. by M. Chojnacka and M.-E. Wiesner-Hanks. London and New York: Routledge, 2002. 294 p. URL: <https://drive.google.com/file/d/1hLq4W84gYLB-v9LkTntjBbwY6asQPzA5/view?usp=sharing> (дата звернення: 28.05.2023).
68. Wunderl R. *Peasant Fires The Drummer of Niklashausen*. Bloomington: Indiana University Press, 1992. 157 p.
69. Zika Ch. *The Appearance of Witchcraft: Print and visual culture in sixteenth-century Europe*. USA and Canada: Routledge, 2007. 298 p.
70. Zika Ch. *Exorcising Our Demons: Magic, Witchcraft and Visual Culture in Early Modern Europe*. Leiden and Boston: Brill, 2003. 608 p.

Додатки

Додаток А. Мапа округу герцогства Брауншвейг, 1715 р. (фрагмент).

District of the Duchy of Brunswick 1715 (detail) // The trial of Tempel Anneke: records of a witchcraft trial in Brunswick, Germany, 1663 / edited by Morton P.-A. Toronto: Broadview Press, 2006. p. 22-23.

Додаток-Б. Відьма та диявол обіймаються. Ксилографія, Ульріх Молітор (Ulrich Molitor), *De lamiis et pythonicis mulieribus*.

Witch and devil embracing, woodcut, in Ulrich Molitor, *De lamiis et pythonicis mulieribus* // Zika Ch. *Exorcising Our Demons: Magic, Witchcraft and Visual Culture in Early Modern Europe*. Leiden and Boston: Brill, 2003. p. 290.

De lanijs ⁊ phitonicis.mu
 lieribus ad illustrissimum principem dominū Sigismundum
 archiducem austrie tractatus pulcherrimus

Додаток-В. Дві відьми готують бурю. Гравюра, Ульріх Молітор, *De laniis et phitonicis mulieribus*.

Two Witches Cooking up a Storm, titlepage woodcut, in Ulrich Molitor, *De laniis et phitonicis mulieribus* // Zika Ch. *The Appearance of Witchcraft: Print and visual culture in sixteenth-century Europe*. USA and Canada: Routledge, 2007. p. 19.

Додаток-Г. Жінки-відьми їдять разом. Ксилографія, пофарбована червоним чорнилом. Ульріх Молітор, *Von den Unholden oder Hexen*.

Female witches eating together, woodcut touched with red ink, in Ulrich Molitor, *Von den Unholden oder Hexen* // Zika Ch. *Exorcising Our Demons: Magic, Witchcraft and Visual Culture in Early Modern Europe*. Leiden and Boston: Brill, 2003. p. 258.

Додаток-Г. Зцілення за допомогою чаклунства є нехристиянською та диявольською практикою. Йерг Брей Моодший.

Jörg Breu the Elder, Healing by Sorcery is an Unchristian and Diabolical Practice, woodcut, in Johann von Schwarzenberg, Das Büchle Memorial das ist ein angedänckung der Tugent // Zika Ch. The Appearance of Witchcraft: Print and visual culture in sixteenth-century Europe. USA and Canada: Routledge, 2007. p. 93.

Додаток-Д. Обійми відьми та диявола. Ксилографія, Ульріх Молітор, Von den Unholden oder Hexen.

Witch and Devil Embracing, woodcut, in Ulrich Molitor, Von den Unholden oder Hexen // Zika Ch. The Appearance of Witchcraft: Print and visual culture in sixteenth-century Europe. USA and Canada: Routledge, 2007. p. 22.

Додаток-Е. Регула Мейерін отримує гроші від Диявола (на ім'я Lüzelhüpsch) біля своєї домівки в Бремгартені, 1574 р. Кольорове зображення, виконане пером та чорнилом.

Regula Meyerin Receives Money from a Devil called Lüzelhüpsch before her Bremgarten House in the Korngasse, 1574, pen and ink, coloured // Zika Ch. The Appearance of Witchcraft: Print and visual culture in sixteenth-century Europe. USA and Canada: Routledge, 2007. p. 203.

Додаток-Є. Після того як мати й дочка виходять заміж за Диявола та святкують весільного бенкет в лісі, їх страчують у Берні в 1568 р. Кольорове зображення, виконане пером та чорнилом.

A Mother and Daughter are Tried and Executed as Witches in Berne, 1568, after Marrying the Devil and Celebrating a Wedding Feast in the Woods, pen and ink, coloured // Zika Ch. The Appearance of Witchcraft: Print and visual culture in sixteenth-century Europe. USA and Canada: Routledge, 2007. p. 202.

Додаток-Ж. Покарання та спалення Агнес Мушин у Бремгартені в 1574 р.
Кольорове зображення, виконане пером та чорнилом.

The Punishment and Burning of Agnes Muschin in Bremgarten in 1574, pen and ink,
coloured // Zika Ch. The Appearance of Witchcraft: Print and visual culture in
sixteenth-century Europe. USA and Canada: Routledge, 2007. p. 201.

Ein erschöckliche geschicht / so zu Derneburg in der Graffschafft Keynstein am Hartz gelegen von zweyen Zauberin vnd zweyen Mäßen. In erlichen tagen des Monats Octobris Im 1555. Jare ergangen ist.

¶ In alte Schlang der Teuffel/dieweyl er Got. vnd ihuuan den Sun Gottes. vnsern herin Jesum Chrißum. vnd das gange menschliche geschlecht. fürnemlich vnd vnser Hayslands Chrißi willen hasset. hat er sich bald im anfang. vnd kurzlich nach der erschöpfung vnd d3 weibß bild. als vnd die. welcher same seinen kopff zerretten solt. angenömen. dießeligen durch sin hinderlist vnd lügen. zu dem jämertlichen sal. des vn glaubens vñ vnghehorfams wider Got gebraucht. Darauß das gang menschliche geschlecht. in ewige verdammuß vñ verderben könen were. so Chrißus vnser Haysland. den joen des Vatters nicht weck genömen. vnd das gericht wider vns auffgabden het. Tu behebt der alie Jend gleichwel alen daß wider Chrißum. vnd vns. für vil für. vnd heit auch sein alie weyß. er setet sonderlich dem weiblichen geschlecht hart zu. als dem schwebeten werck seig. damit er sie von Chrißo wegrest. vñ in ewige verdammuß für. vil wie er ihu sprach. sie wurden werde wie die Väter. Also bißst er noch das giff in der weyber hetzen. let. set sie zaubern. auff das er sie klüg mache. das sie mehr wissen dann andere leüt. vnd also den Vätern e lich werden. damit mache er sie im anhengig. vnd zu Teuffels dienerin. so auch zu Teuffels brüeten. wie die jämertliche geschichte. welche warbaff eiglich also wie vnden anganger. am Hartz ergangen ist. Die derhalben also gemalex vñ geschriben. im druck auß gangen. Auff das doch die rabe löst welt. zu Gottes seiche erwecket. vnd von dem Gotlosen wesen abgeschickt werden. Dann Got der allmächtige derhalben solche Exempel vns setzen laßt. das er damit vnser barten hetzen durch die erschöckliche exempel. zur seiche Götliches gerichtes. vnd straffe erwecke. man mag es malen. petzigen. singen vnd sagen. vil wie man jüer kan den leuten einbilden. damit der laydige hauffe ein wenig zu Gottes seiche. gehorsam. vnd jucht gezogen werde. besönder zu disen letzten zeiten. in welche der listige Satban. dieweyl er merck. das der tag des gerichtes sich nader. gar raffend toll vnd unstillig ist. vnd bede durch sich vñ seine gelider. gewaltich weyß. wider Chrißum vnd sein armes beußlen wäret. Die elende welt aber dargeg so frey licher in allem mitwülen dahin lebet. als ob der Teuffel vor langit geschoben sey. vnd kein Got. kein gericht. oder straff. verbanden were. Der allmächtig Got vnd vatter vnser herin Jesu Chrißi. wölle dem grüngen sende weichen. sein armes beußlen vor im vñ seinen gliden schügen vnd handhaben. sinem vnd der sinen wästen vnd toben. einmal ein ende machen. durch Jesum Chrißum Amen.

¶ Folget die geschichte / so zu Derneburg in der Graffschafft Keynstein am Hartz gelegen. ergangen ist. Im October des 1555. Jare.

¶ Off den Dinslag nach Michaelis. den ersten Octobris. sind zwö Zauberin gebraucht. die eine Götliche. die ander Wiflerische genant. vil bat die Götliche bekandt. das sie Ziff jar mit dem Teuffel gebildet habe. vil wie man dießelben Götlichen zu der Jernstak gebracht. vnd an die saul mit Götlichen geschlagen. vnd das Jcer angündet. ist der böle. der Satban kömen. vnd sin in lufften sichiglich vor jederman weck. fort. Am Donslag. nach dem die Götliche vil die Wiflerischen am Dinslag ihuudi sind gericht worden. das ist den 3. Octobris. sind die beide Jrauen auff den abend in der Wiflerische hauff könen. vnd der Wiflerischen man zur thür hinauß geloffen. das er nider gefallen vñnd perforten ist. welches an Nachman gegen ober gebiet. vnd zu gelaußen ist. durch die thür geflohen. das jmay weyber bede. tel swerige. vmbd kwer gedanger. der Wiflerischen man aber. lag vor der thür vnd war tode. Am Sonnabende nach Diomij. das ist der 11. Octobris. ist der Götlichen man gericht worden. vñnd der wisch will. das er bey siner weybs schwesler geschlafen hat. welche er ihuoin zum weybe gebabt. vil darnach die Götlichen genömen. Des Montags darnach. das ist der 14. Octobris ist ein weyß die Götlichen genant. auch verbandt worden. der wisch. das sie des herin Zhaucus von Delotbaym des Suffis halberst. Hauptman weybe vergeben hat. vñnd an dem zu Derneburg ein Troiten vñnd die Schwöbilen begraben. darvon der man erlamet. vñnd im das vñnd vñnd önen ist.

¶ In der man wußt der Teuffel an einem ort einset. vil begunde zu Regieren. wie wußt er mit sinem giff vñnd sich licher. wie vil personen könen dar vñnd. in wenig tagen. vñnd soll vns sich gewaltich exempel billich rasen zur böß. vñnd zur seiche Gottes. auff das wir vns mit dem weit Gottes vñnd gebeten. vñnd den gemelten seynd schügen. vñnd mag dießeligen den sichern gottes. n. Picurern vñnd Zaubern. wol an erinnerung sein. dieweyl sie sich. das der Teuffel noch lebet. vñnd das daß Götliche kwer noch mit erlöiden ist. Der Almechtig Got wölle sie auch zur böß bün gen. vñnd vns alle um. vñnd bey sinem tagen weit erhalten. vñnd mit sinem heyligen Giff regieren. auff das wir leben in aller Götlichg. Jucht vñnd Erbarkeit. zu ehren sinem heyligen Namen. Durch vnsern herin Jesum Chrißum. Amen. 1555.

¶ Gedruckt zu Nidberg bey Jöbig Merckel. durch verleg Endres Zwickel Wotten.

Додаток-3. Спалення відьом у Деренбурзі в жовтні 1555 р. Ксилографія.

Master S G [?], Burning of Witches in Derenburg in October 1555, woodcut, in broadsheet, Ein erschrockliche geschicht so zu Derneburg ... Im 1555. Jare ergangen ist // Zika Ch. The Appearance of Witchcraft: Print and visual culture in sixteenth-century Europe. USA and Canada: Routledge, 2007. p. 181.

Додаток-И. Страта (шляхом утоплення) Агати Штудлерін у Цюріху в 1546 р.
Перо та чорнило.

The Execution by Drowning of Agatha Studlerin in Zurich in 1546, pen and ink,
coloured // Zika Ch. The Appearance of Witchcraft: Print and visual culture in
sixteenth-century Europe. USA and Canada: Routledge, 2007. p. 200.

